

MIND THE GAP!

SETSWANA PUO YA GAE

Matsapa di a tsaya kae? – SS Mokuua

Kaedi ya go lthuta Terama

KAEDI YA GO ITHUTA TERAMA YA MATSAPA DI A TSAYA KAE?

**MIND THE GAP
S.S MOKUA**

SETSWANA PUO YA GAE

Setswana HL Mind the Gap

(Kaedi ya go ithuta terama ya matsapa di a tsaya kae?)

ISBN 978-1-4315-3392-3

This content may not be sold or used for commercial purposes.

Curriculum and Assessment Policy Statement (CAPS) Grade 12 Setswana Home Language Mind the Gap study guide for the drama: *Matsapa di a tsaya kae?* by SS Mokuwa.

This publication has a Creative Commons Attribution Noncommercial Sharealike Licence. You can use, modify, upload, download, and share content, but you must acknowledge the Department of Basic Education, the authors and contributors. If you make any changes to the content you must send the changes to the Department of Basic Education. This content may not be sold or used for commercial purposes. For more information about the terms of the license please see: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>.

Copyright © Department of Basic Education
2019 222 Struben Street, Pretoria,
South Africa
Contact person: Ms C. Weston
Email: Weston.C@dbe.gov.za
Tel: (012) 357 4183
<http://www.education.gov.za>
Call Centre: 0800202933

Acknowledgements

The extracts from the drama in this study guide are from *Matsapa di a tsaya kae?* by SS Mokuwa.

Mind the Gap Team

Senior Project Leaders: Dr S. Malapile, Ms C Weston

Production co-ordinators:

B. Monyaki, B. Ras, M. Phonela, M. Nematangari

Authors: P Lekome, K. Khaba T. Aphane, J. Makalela, CP Mooa, E.M Mokhine, G. Kename, IB Moloko, A. Kodisang, T Mokgetle, DM. Modisane

Designer: Page82 Media

Onsite writers' workshop support:

J. Mphidi, V. Magelegheda, P. Hlabiwa, R. Maboye, N. Malope

Ministerial Foreword

The Department of Basic Education remains steadfastly committed to innovative strategies aimed at enhancing learner attainment. Consistent with the government's commitment in promoting the indigenous languages that form the tapestry of our democratic landscape, this Mind the Gap Self study guide is a concrete demonstration of this commitment.

The release of this self-study guide incorporates all the official African Home Languages focusing on the novel genre at this stage. Not only does the study guide incorporate the African languages, but it also incorporates South African Sign Language Home Language, Afrikaans Home Language and English First Additional Language.

The Mind the Gap Literature Self Study Guide is responding to the broader sectoral reading challenges that the country is experiencing. It seeks to strengthen the following strands of the National Reading Sector Plan: Teacher Development and Support; Direct Learner Support; and Provisioning and Utilisation of the Learning and Teaching Support Materials. Its interactive nature will make it easier for both teachers and learners to read, to learn or study. It is hoped that through this Study Guide, the reading and learning outcomes will be achieved.

Key terminologies are explained or illustrated in a simplified manner and examples of the types of questions as a learner you may expect to be asked in an examination, are included in this study guide. In order to build your understanding, specific questions and possible responses forms part of the study guide package.

The study guide is designed to appeal to any learner offering Grade 12, whether as a part-time or a full-time candidate. Educators in the field will also find it an invaluable resource in their practice.

Every learner is a national asset, all you need now is to put in the hours required to prepare for the examinations and excel!
We wish each and every one of you good luck and success.

MRS AM MOTSHEKGA, MP
MINISTER
DATE: 14 NOVEMBER 2019

Matsie Angelina Motshekga, MP
Minister of Basic Education

DITENG	TSEBE
KGAOLO YA NTLHA	
Matseno	3
Morutwana wa Mophato wa 12 yo o rategang	3
O ka dirisa jang kaedi e ya go ithuta?	3
Thadiso ya Setswana Puo ya Gae, Pampiri ya 2: Tlhatlhobo ya Dikwalo	4
Tlhamo ya dikwalo	3
Ka letsatsi la tlhatlhobo	4
Ke eng se batlhatlhabi ba se solofetseng	5
Mafoko a a dirisiwang go botsa dipotso	5-6
KGAOLO YA BOBEDI	
THADISO	8
Matseno	8
Bayokerafi ya moterema	9
Lemorago la terama	9
Kgang e anelwa jang?	10 - 13
KGAOLO YA BORARO	14
TSHEKATSHEKO YA TERAMA YA MATSAPA DI A TSAYA KAE GO YA KA TATELANO YA DITERAMAKHUTSHWE	
Teramakhutshwe ya 1: <i>Matsapa di a tsaya kae?</i>	14 - 21
Teramakhutshwe ya 2: <i>Batho ga ba tshwane</i>	21 - 29
Teramakhutshwe ya 3: <i>Sekoropolapa</i>	30 - 35
Teramakhutshwe ya 4: <i>Mosadi ke wa me</i>	36 - 42
Teramakhutshwe ya 5: <i>Mettholo ga e fele</i>	43 - 48
KGAOLO YA BONE	
Dikaedi tsa go tshwaya	49 -61

MORUTWANA WA MOPHATO WA 12

Morutwana wa Mophato wa Marematlou, bosele bo se na mahube, e bile bo tlhakotse phelehu marago. Nte re go tataise. Re dumelele re go tlhabe podi matseba/botlhale mabapi le diteramakhutshwe tsa *Matsapa di a tsaya kae?* Diteramakhutshwe tse, di akareditswe tsotlhe mo kaeding ya **Mind the Gap**. Kaedi e, e tlaa go thusa mo go baakanyetseng tlhatlhobo ya bofelo jwa ngwaga mo terameng ya *Matsapa di a tsaya kae*, Setswana Puo Ya Gae (HL).

O KA DIRISA JANG KAEDI E YA GO ITHUTA?

- Mo kaeding e, o tlaa bona ditiragalo tsa sešweng tse di tlhotlheleditseng moterama go kwala. Go na le thadiso ka mokgwa o ditiragalo di tlhagisitsweng ka ona.
- Go na le ditirwana le dikarabo tse di tlaa go thusang go ipaakanyetsa tlhatlhobo.

THADISO YA SETSWANA PUO YA GAE, PAMPIRI YA 2: TLHATLHOBO YA DIKWALO

Mo tlhatlhobong ya **Pampiri ya Dikwalo ya 2**, o tshwanetse go araba dipotso go tswa mo dikarolong di le THARO, tsona ke:

KAROLO YA A:	Poko (30)
KAROLO YA B:	Padi/Ditlhangwa tsa setso (25)
KAROLO YA C:	Terama (25)

Pampiri e, e na le maduo a le 80.
E kwalwa mo diureng di le pedi le halofo (2½).

Araba dipotso di le tlhano: Di le tharo mo Karolong ya A, e le nngwe mo Karolong ya B le e le nngwe mo Karolong ya C ka mokgwa o o latelang:

Araba FELA dipotso tsa padi le terama tse o di ithutileng.

Araba potso e le NNGWE ya TLHAMO le e le NNGWE ya DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE. Fa o araba potso ya tlhamo mo KAROLONG YA B, o tshwanetse go araba dipotso tse dikhutshwane mo KAROLONG YA C. Fa o arabile dipotso tse dikhutshwane mo KAROLONG YA B, o tshwanetse go araba potso ya tlhamo mo KAROLONG YA C.

Karolo ya A: Poko
Maboko a a tlhaotsweng – Araba dipotso di le pedi.
Leboko le le sa tlhaolwang – Le arabiwe ke botlhe.

Karolo ya B: Padi/Ditlhangwa tsa Setso
Araba potso e le nngwe.

Karolo YA C: Terama
Araba potso e le nngwe.

SE O TSHWANETSENG GO SE TLHOKOMELA KA LETSATSI LA TLHATLHOBO

- Goroga mo phaposing ya tlhatlhobo ura pele ga tlhatlhobo e simolola.
- Dirisa metsotso e le lesome ya go buisa ditaelo le lokwalopotso ka kelotlhoko.
- Tlhopha dipotso tse o batlang go di araba go tswa mo lenaneong la diteng.
- **Rulaganya nako ya gago ka nepagalo o inakanye le nako e e tshikintsweng mo tlase ga ditaelo le tshedimosetso.**
- Kwa bokhutlong, boeletsa dikarabo tsa gago go netefatsa gore di nepagetse le gore a o arabile dipotso tsotlhe jaaka go ne go tshwanetse go ya ka lenaneonetefatso.

TLHAMO YA DIKWALO KE ENG?

Tlhamo ya dikwalo ke karabo ya gago ya setlhangwa sa dikwalo (poko/padi/ terama) tse o di ithutileng, mo o tshwanetseng **go ranola, tlhatlhoba, akanya** kgotsa ka dinako dingwe o fe karabo ya gago ka setlhogo kgotsa morero go tswa mo mofuteng wa lokwalo. Dikakanyo di a tlhagisiwa le go tshegediwa go lebilwe puo ya setlhangwa se se dirisitsweng.

Malepa a go araba tlhamo ya dikwalo

- Sekaseka setlhogo: thalela mafoko a a botlhokwa mme o netefatse gore o a a tlhaloganya gore o kgone go tlhaloganya se potso e leng ka ga sona.
- Rulaganya tlhamo – o dirisa mmapa wa dikakanyo kgotsa mokgwa o o bonolo mo go wena.
- Tsepama mo go se se boditsweng ka go netefatsa gore diteng tsa tlhamo ya gago ya dikwalo di golagane le se potso e se batlang.
- Tlhamo e tshwanetse go nna le matseno –itsise setlhogo o be o se tlhalose.
- Tlhamo e tshwanetse go nna le ditemana di le tharo kgotsa go feta o inakantse le boleele jo bo neetsweng go tsewetsa kgolo le motlotlo wa setlhogo.
- Setaele se dule se tlhomame. Kwala ka dipolelonolo o dirisa ditemana.
- Tlhamo e tshwanetse go felela ka bokhutlo: konosetsa tlhamo ya gago ka polelo kgotsa bokhutlo jo bo maatla. Buisa tlhamo yotlhe gape go siamisa diphoso tsa mopeleto le puo.
- **DITENG** tsa tlhamo di tlhatlhabiwa go lebeletswe thanolo ya setlhogo, boteng jwa kgang, go fa mabaka le go a tshegetsatsa go ya ka mo o tlhaloganyang setlhangwa ka teng.
- **PUO le POPEGO** tsa tlhamo di tlhatlhabiwa go lebeletswe popego, tatelano e e elelang le neelano, puo, segalo le setaele.
- Diteng, puo le setaele di tlaa abelwa maduo go ya ka ruboriki.

DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE KE ENG?

Mo dipotsong tse dikhutshwane o newa nopolu ya mafoko a a kana ka 400 – 450 go tswa mo terameng, o bo o tshwanelwa ke go araba dipotso tse di ikaegileng ka nopolu e. Dikarabo dingwe tsa dipotso o ka di fitlhela mo nopolong, tse dingwe ke tse di tthatlhobang boikakanyetsi jwa gago go tswa mo dikarolong tse dingwe tsa terama jaaka, badiragatsi, morero, molaetsa, jalo le jalo.

KE ENG SE BATLHATHLOBI BA SE SOLOFETSENG?

- Go tthaloganya ga gago **bokao jo bo tlhamaletseng** jwa terama. O tshwanetse go tllhaola tshedimose tso e e neetsweng mo terameng.
- Bokgoni jwa gago jwa go **rulaganya** dintlha tsa terama **sešwa**. Sekao, o ka kopiwa go sobokanya dintlha tsa botlhokwa, go neela dipharologanyo kgotsa go tswana ga badiragatsi.
- Bokgoni jwa gago jwa go neela tshedimose tso e e ka tswang e sa tthagisiwa ka tthamalalo mo setlhangweng, mme o dirisa se o setseng o se itse ka terama. Se, ke se se itsiweng jaaka **go itseela tshwetso**. Se, se ka akaretsa mokgwa o tiriso ya dikapuo e ka nnang le seabe ka gona mo go ttholeng go tthaloganya terama ka go tthalosa merero kgotsa go bapisa ditiro tsa badiragatsi ba ba farologaneng.
- Bokgoni jwa go tthatlhoba dintlha dingwe tsa terama mme o ikakanyetse, o ikaegile ka tshedimose tso e o e neetsweng mo terameng. Kgato e e itsege jaaka **tthatlhobo**. Sekao, o ka bodiwa gore a o dumelana le tthagiso e e rileng, kgotsa go sekaseka maikaelelo a modiragatsi mongwe a go dira sengwe.
- Bokgoni jwa gago jwa go tsibogela badiragatsi ba ba mo terameng le gore se se tsosa maikutlo afe. Se, se itsege jaaka **kgatlhegelo**. Sekao, o ka kopiwa go neela maikutlo a modiragatsi mongwe kgotsa gore wena o ne o tllile go dira eng fa o ne o le mo maemong a gagwe. O ka kopiwa go tthalosa ka botlalo mokgwa o puo kgotsa setaele sa moterama se thusang ka teng go tthalosa maikutlo a modiragatsi.
- **Ela tthoko:** Dipotso tse di batlang **'Ee'** kgotsa **'Nnyaya'** le tsa tshenolo ya maikutlo, di tshwanetse go tshagediwa ka lebaka. Tshagetso ya gago e bontshe fa o na le maikarabelo.

MAFOKO A A DIRISIWANG GO BOTSA DIPOTSO

Tse ke dikao tsa mefuta ya dipotso tse di fitlhelwang mo tthatlhobong.

Mofuta wa potso	Se o tthokang go se dira
Tiriso ya tshedimose tso ka tthamalalo: Dipotso tse di botsang ka ga tshedimose tso e e tthagisitsweng mo setlhangweng ka tthamalalo kgotsa go tswa mo nopolong.	
Neela maina a dilo/batho/mafelo/dikarolo...	Kwala maina a a kgethegileng a badiragatsi, mafelo, jj

Neela mabaka/modiragatsi/dilwelwa...	Kwala tshedimose tso kwa ntle ga go nna le dipuisano kgotsa ditshwaelo.
Neela mabaka a le mabedi a...	Kwala mabaka a le mabedi a...
Supa modiragatsi/mabaka/morero	Kwala leina la modiragatsi, neela mabaka.
Tlhalosa lefelo/modiragatsi/semelo/go diragala eng fa go...	Kwala diponagalo tsa sengwe. Sekao, lefelo le lebega kgotsa le nkga jang? A modiragatsi yo o rileng o siame/ga a na mekgwa/o rata ntwana...
Ke eng se se dirwang ke modiragatsi yo o rileng fa...?	Kwala ka se se diragetseng – ka se modiragatsi a se dirileng.
Goreng modiragatsi yo o rileng a dirile se a se dirileng?	Neela mabaka a a dirileng gore modiragatsi mongwe a dire sengwe (go ya ka kitso ya gago ya poloto).
Ke mang yo o dirileng...?	Kwala leina la modiragatsi.
Moterama o raya mang fa a re...?	Kwala leina la modiragatsi yo o maleba/motho.
Thulaganyo sešwa: Dipotso tse di tlhokang gore o dirise tshedimose tso e e farologaneng ka mokgwa o o rulaganeng.	
Sobokanya dintlhakgolo/dikakanyokgolo...	Kwala dintlha tsa botlhokwa ka boripana.
Kgobokanya dikarolwana/mabaka a ka gale...	Kopanya dilo tse di tshwanang.
Neela thadiso ya ...	Kwala dintlhakgolo ka boripana.
Go itseela tshwetso: Dipotso tse di tlhokang gore o ranole setlhangwa, o dirisa tshedimose tso e e sa neelwang ka botlalo mo setlhangweng, o e dirisa mo maemong a maitemogelo a gago a botho. Kgato e, e akaretsa go akanya ka se se diragetseng mo dikarolong tse dingwe tsa setlhangwa, ka go go neela ditemosi tse di go bolelelang ka ga modiragatsi kgotsa morero mme o dirisa tlhaloganyo ya gago go go thusa go tlhaloganyo setlhangwa.	
Tlhalosa gore kakanyo e e amana jang le morero...	Supa kamano le morero.
Bapisa dikakanyo/ maitsholo/ ditiragatso (ditiro) tsa modiragatsi yo o rileng le tsa modiragatsi yo mongwe...	Bontsha go tshwana le go farologana.
Mafoko a kaya eng/a bontsha eng ka ga modiragatsi yo o rileng, maemo a, a go raya a reng ka modiragatsi yo o rileng...	Bolela se o se naganang ka bokao, o lebeletse go tlhaloganyo setlhangwa ga gago.
Modiragatsi yo o rileng o tsiboga jang fa...? Tlhalosa ka mokgwa o sengwe se ntseng le seabe ka gona mo... Bolela gore o itse jang gore modiragatsi yo o rileng o ...	Kwala mokgwa o modiragatsi a tsibogang ka ona/ modiragatsi o dirile eng kgotsa o ikutlwa jang.
Ke eng se modiragatsi yo o rileng a se kayang ka...?	Tlhalosa gore goreng modiragatsi a dirisitse mafoko a a rileng.
A polelo e e latelang e nepagetse kgotsa e fosagetse?	Kwala 'nepagetse' kgotsa 'fosagetse' fa thoko ga palo ya potso. Neela lebaka la karabo ya gago.

Tlhopha karabo e e nepagetseng go feleletsa polelo e e latelang.	Go neetswe dikarabo tse di mmalwa tse go dirisitsweng tlhaka A – D. Kwala tlhaka fela fa thoko ga palo ya potso.
Nopola mola go netefatsa karabo ya gago.	Kwala polelo e e maleba go tswa mo sethangweng o dirisa mafoko a a tshwanang mmogo le matshwaopuiso.
Tlhatlhobo: Dipotso tse di tlhokang gore o tlhatlhobe o ikaegile ka kitso le go thaloganya sethangwa le maitemogelo a gago.	
Tlhalosa kakanyo ya gago/maikutlo a modiragatsi /morero...	Tlhokomela tshedimosetso yotlhe o bo o tseye tshwetso.
A o nagana gore...	Dipotso tse, ga di na dikarabo tse di 'nepagetseng' kgotsa tse di 'fosagetseng', fela o tshwanetse go tshegetsatsa kakanyo ya gago ka lebaka, o ikaegile ka tshedimosetso e e neetsweng mo sethangweng.
A o dumelana le gore...	
Go ya ka wena, ke eng...	
Neela ntlhakemo ya gago ka ga...	
Kgatlhegelo: Dipotso tse di botsang ka ga tsibogelo ya gago ya maikutlo ka se se diragalang, badiragatsi le mokgwa o e kwadilweng ka ona.	
O ne o tlaa ikutlwa jang fa o ne o le modiragatsi yo o rileng?	Dipotso tse, ga di na dikarabo tse di 'nepagetseng' kgotsa tse di 'fosagetseng', fela o tshwanetse go tshegetsatsa kakanyo ya gago ka lebaka, o ikaegile ka tshedimosetso e e neetsweng mo sethangweng.
Bua ka tsibogo ya gago mo sethangweng/tiragalong/ maemong/ kgotlhang/ pitlaganong ...	
A o utlwela modiragatsi yo o rileng botlhoko...	
Tshwaela ka botlalo ka tiriso ya setaele, segalo, puo ya botshwantshi le mmuisano tsa moterama...	Fa o araba mofuta o wa potso, ipotse dipotso tse: A setaele se se nthusa go akanya ka se se diragalang? Modiragatsi o ikutlwa jang? Goreng a ikutlwa jalo? Neela lebaka la karabo ya gago.

KGAOLO YA BOBEDI

2. THADISO

2.1 MATSENO

Botshelo ga se mareledi e bile ga bo elele jaaka noka kgotsa melatswana, bo na le mebotwana fela jaaka lefatshe le bopilwe ka dithaba le dithotana. Botshelo le bona, bo na le dikgwetlho kgotsa ona mathata a o tlaa rakanang le ona fa o le motshedi. Fela jalo, mo diteramakhutshweng tsa *Matsapa di a tsaya kae?* go na le bothata kgotsa maparego a moterama a a lebaganyang le badiragatsi go tlhola kgotlhang gareng ga bona.

Matsapa di a tsaya kae? ke terama e e akaretsang diteramakhutshwe tse di latelang: *Matsapa di a tsaya kae?*, *Batho ga ba tshwane*, *Sekoropolapa*, *Mosadi ke wa me* le *Metlholo ga e fele*. Mo go tsona, moterama o tlhagisa bothata jo bo tlholang kgotlhang, e a feleletsang a ipotsa gore ruri matsapa di a tsaya kae (bothata jo, bo tlholwa ke eng?)

Puiso ya gago ya diteramakhutshwe tse ka tsenelelo, e tlaa go senolela mathata kgotsa matsapa a moterama a a tlhagisang mo go tsona. Dikao:

- *Matsapa di a tsaya kae?* – bothata bo tlhodilwe ke Tlhapi fa a ne a setse a sweditse le rraagwe gore bogadi ba ga Ntshidi bo tswela kwa gaabo Tlhapi le go tsewa ke rraagwe le mororo a ne a godisitswe ke Legae.
- Mo go '*Batho ga ba Tshwane*' – bothata bo bakwa ke go sa tshwane ga batho, le dikakanyo tsa bona ga di na go tshwana e bile ga ba ne ba tsaya ditshwetso ka go tshwana.
- *Sekoropolapa* – bothata bo tlholwa ke badiragatsi ba ba tllaetsang ba bangwe matlho, ba ba bitsa ka maina a tshotlo.
- *Mosadi ke wa me* – lenyatso, bopelotshetlha le go rata madi di baka bothata mo go Raesebo yo bagaabo mosadi ba batlang go mo tseela tshwetso ka ga mosadi wa gagwe mme se, se dira gore a re 'mosadi ke wa me'.
- Mo go '*Metlholo ga e fele*' – dilo dingwe di diragalela batho ka mokgwa o o sa amogelesegeng mme se, se tlhola bothata.

2.2 BAYOKERAFI YA MOTERAMA

SS MOKUA

Rre Sello Mokuwa ke ngwana wa bobedi wa ga Rre Molefi le Mme Shadimme. O belegetswe kwa Chaneng mo tikologong ya *Rustenburg*, ka la 09 Phukwi 1955.

O goletse mo lelapeng la ga rraagwemogolo, Molemi, mo motseng wa *Tweelaagte*. Ba ne ba disa mo dithabeng tsa kwa Bapong, ba bogisiwa ke basimane kwa madisong, ba rwalela kwa morago ga thaba ya Ratumuga, ba ja moretologa, mmilo, jalo jalo.

O tshamekile karate ya *Kiyokoshinkai*. Kgwele ya dinao yona ga a ya kgakala le yona. Ke tokololo ya *Rand Athletic Club*, o taboga dimmarathone. O rata thata lebelo la *City to City* la 50 Km go tloga kwa *Johannesburg* go fitlha Tshwane.

Mokuwa o tsene sekolo kwa *Tweelaagte*, Chaneng, Moletsane, Bafokeng, Kholetšhe-Katiso ya *Hebron*, Kholetšheng ya *SOWETO* le *SAKTE*. O lekile go dira dithuto tsa yunibesithi mme ga a ka a di wetsa ka ntlha ya mathata a a neng a na nao.

Mokuwa o dirile kwa moepeng wa Bafokeng North. Ke morutabana, mme o ratile mo dikolong tse di latelang: Sekolo-segolo sa Bafokeng le Sekete mo Kgaolong ya *Rustenburg*. Ka ngwaga wa 1984 go fitlhela ga jaana, o ruta kwa sekolong segolo sa Moletsane.

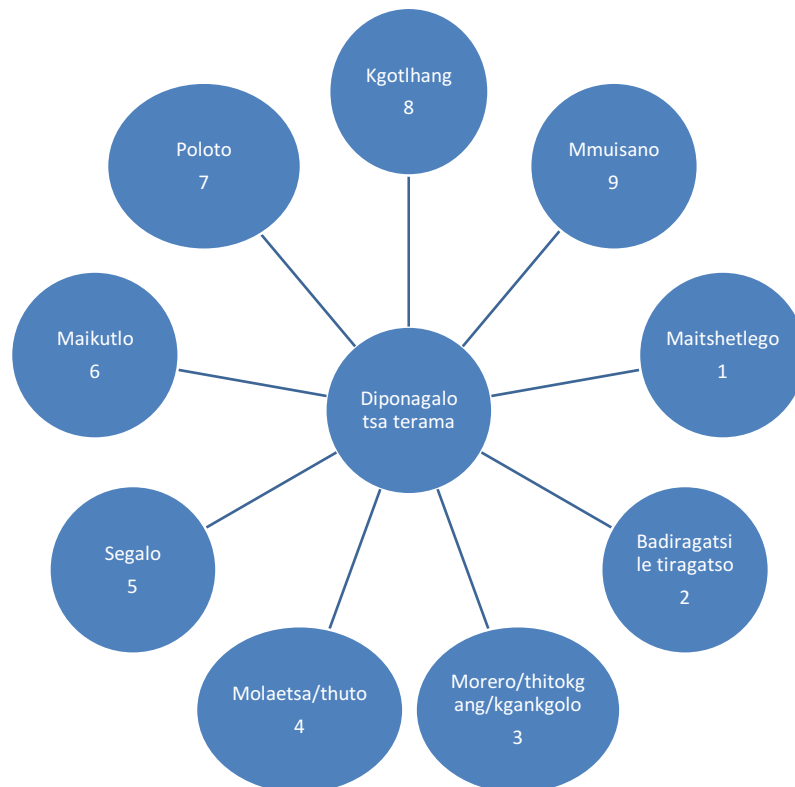
O kwadile maboko, dikhutshwe, terama le dithangwa tsa setso kgotsa dinaane.

2.3 LEMORAGO LA TERAMA

Lemorago la terama e, le ama ditiragalo tse di farologaneng tsa mathata a a itemogelwang go ya ka ditiragalo tsa tsona. Mo teramakhutshweng ya '*Matsapa di a tsaya kae*', bothata bo tlišiwa ke bogadi, fa mo go '*Batho ga ba tshwane*' mathata e nna mokgwa wa go akanya le go tsaya ditshwetso o o sekametseng mo letlhakoreng le le lengwe, mo go '*Sekoropolapa*' ke lenyatso le go tseela batho ba bangwe kwa tlase ka ntlha ya lerato le e seng lona kgotsa la boitimokanyi, mo go '*Mosadi ke wa me*' ke bopelotshetlha le go rata madi ka ntlha ya dithoto tsa moswi mme mo go '*Metlholo ga e fele*' ke metlholo e e diragalelang batho ba ba nngang mo ntlong e e mo sekhutlong.

2.4 KGANG E TLHAGISIWA JANG?

Karolo e, e thadisa ka diponagalo tsa terama tse moterama a di dirisang go tlotla kgang.

2.4.1 MAITSHETLEGO

Maitshetlego a kaya lemorago kgotsa boalo jo moterama a bo alang gore ditiragalo tsa terama di lebege kgotsa di kgodise gore di diragetse ka nnete mo botshelong. Magareng ga tse dingwe a akaretse lefelokgang le paka/motsi/motlha wa ditiragalo. Paka e ka nna ya setso/segologolo, sešwa/segompieno kgotsa ya mo magareng.

2.4.2 BADIRAGATSI LE TIRAGATSO

Badiragatsi ke batho ba ba farologaneng, ba ba ipetletsweng ke moterama gore ba diragatse kgotsa ba tshameke ditiragalo tse a senolang morero ka tsona. Tiragatso ke mokgwa o moterama a upololang botho jwa badiragatsi ka ona, ka go tlhalosa dikakanyo, maikutlo, ditlhagiso le ditiro tsa bona. Fa o buisa terama o tshwanetse go leba bosupi jo bo bontshang botho jwa badiragatsi le maikutlo a bona le mokgwa o bo fetogang fa mmuisano o tswetse. Badiragatsi kgotsa batshameki bona ga ba anele, mme ba diragatsa ka ditiro le mmuisano.

Go na le badiragatsi ba ba tshelang e bong badiragatsi ba ba kgolokwe (ba madi le nama) le badiragatsi ba ba sephara (ba mmopa) e leng mokgwa o mokwadi a ba tlhagisang ka ona. Badiragatsi **ba fetoga** ka tsela e e rileng, ka ntlha ya ditlamorago tsa tiragalo nngwe. Ba na le ditlhaloso di le dintsi tse di ka tswang ka moterama, mmuisano kgotsa ditiro tsa bona. Ba matswakabele jaaka batho ba boammaaruri – sk. modiragatsi o boboi, o lerato, o dikgoka.

Badiragatsi ba ba sephara (ba mmopa)

Badiragatsi ba ba sephara (ba mmopa) **ga ba fetoge** ka gope mo tsamaong ya ditiragalo. Ba tlhagiswa ka boleng kgotsa kakanyo e le nngwe mme ba ka tlhaloswa ka polelo e le nngwe,

sekao, a ka siama gotlhelele. Se se kaya gore modiragatsi yo o sephara a ka siama kgotsa a nna bosula mo lokwalong lotlhe e bile ga a dumelesege.

Badiragatsi ba ba kgolokwe (ba madi le nama)

Badiragatsi ba ba kgolokwe (ba madi le nama) **ba a fetoga**. Ba tlhagiswa ka boleng kgotsa dikakanyo tse di farologaneng mme ba gola go ya ka kgolo ya ditiragalo. Ba tlhalosiwa ba le matswakabele, ba tlhagisiwa ka dimelo tse di farologaneng, ba a lela, ba a tshega, ba a galefa, ba nna bonolo go ya ka ditiragalo mo lokwalong lotlhe. Badiragatsi ba, ba emela batho ba ba tshelang ka tota, ba o ka se ba itseng mme ba fetoga go ya ka ditiragalo. Modiragatsi yo o kgonang go fetogafetoga, o kaiwa e le yo o golang.

2.4.3 MEFUTA YA BADIRAGATSI

Badiragatsi ba ka aroganngwa go ya ka ditiro le mmuisano wa bona mo terameng. Go na le mogapatiro (modiragatsimogolo/molwantshiwa) le mokganatiro (molwantshi) le motlaleletsi.

Mogapatiro/Modiragatsimogolo

Mogapatiro e ka nna modiragatsimogolo fa ditiragalo di simolola le go ikaega ka ena go fitlha kwa bokhutlong. Ke ena yo o nang le bothata, yo o ngongoregang ka go tshwenngwa ke mokganatiro kgotsa molwantshi. Boobabedi ba thusa go senola morero wa terama, ka ditiragalo di dikologa mo go bona. Modiragatsimogolo o okame terama yotlhe mme badiragatsi ba batlaleletsi ba amana le ena ka ditiro le mmuisano. Fa a atlega e nna mofenyi, fa a fenngwa e nna motswasetlhabelo.

Mokganatiro / Molwantshi

Mokganatiro fela jaaka mogapatiro le ena e ka nna modiragatsimogolo fa e le gore o kampana kgotsa o gotlhagotlhana le mogapatiro go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong. O baka bothata ka go tshwenya kgotsa go kampana le mogapatiro, e bile ke ena a tlholang kgotlhang ka go gotlhana le mogapatiro.

Molotlhanyi kgotsa motlhotlheletsi

Ke modiragatsi yo o kuketsang sebi magareng ga mogapatiro le mokganatiro. A ka nna lomao lo lo ntlhapedi kgotsa nta ya selomelakobong. A ka leka go tlisa kagiso kgotsa a tlhotlheletsa ntwaga magareng ga mogapatiro le mokganatiro, boobabedi ba sa lemoge maikaelelo a gagwe.

Badiragatsi bangwe ke batlaleletsi fela ba ba se nang seabe sepe se se kalo. Bangwe ba tlhagelela gangwe fela. Ba ka tshegetsatsa mogapatiro kgotsa mokganatiro.

Dimelo tsa badiragatsi

Ke dintlha tse di botlhokwa ka maitsholo a motho. Di ka senolwa ka ditiro le dipuo tsa batho kgotsa tsa modiragatsi. Batho botlhe ba na le dimelo tse di senolwang ke ditiragalo le dipuo tsa batho ka bona. Botho le mekgwa di a nyalana.

2.4.4 MORERO/THITOKGANG/KGANKGOLO

- Ke thitokgang kgotsa kgankgolo e moterama a re tlhagisitseng yona mo terameng. Ditiragalo tsa terama di ikaegile le go dikologa mo go ona.
- Mmuisano magareng ga badiragatsi ke seikokotlelo se moterama a se dirisang go senola morero wa teramakhutshwe ya gagwe.

2.4.5 MOLAETSA/THUTO

Molaetsa kgotsa thuto di ikaegile ka morero wa teramakhutshwe. Teramakhutshwe e nngwe le nngwe e na le molaetsa kgotsa thuto e moterama a batlang go e arogana le babuisi go tswa mo ditiragalong tsa teramakhutshwe. Go ya ka maitemogelo a gagwe a botshelo, moterama o re takela/bontsha setshwantsho sa botshelo ka ditiragalo le mmuisano wa teramakhutshwe ya gagwe, maikaelelo e le go gorosa molaetsa kgotsa thuto e e rileng go babuisi.

2.4.6 SEGALO

- Segalo ke mokgwa o moterama a senolang maikutlo a gagwe ka ona.
- Segalo mo terameng se a fetogafetoga go ya ka ditiragalo tse di se senolang.
- Segalo se tlisa maemo a a renang mme se ikaegile ka maikutlo.
- Se ka tlhalosiwa e le sa botsalano, lerato, lonyatso, kutlobotlhoko, boitumelo, kagolo, tshotlo, kgalefo, le go kobisa.

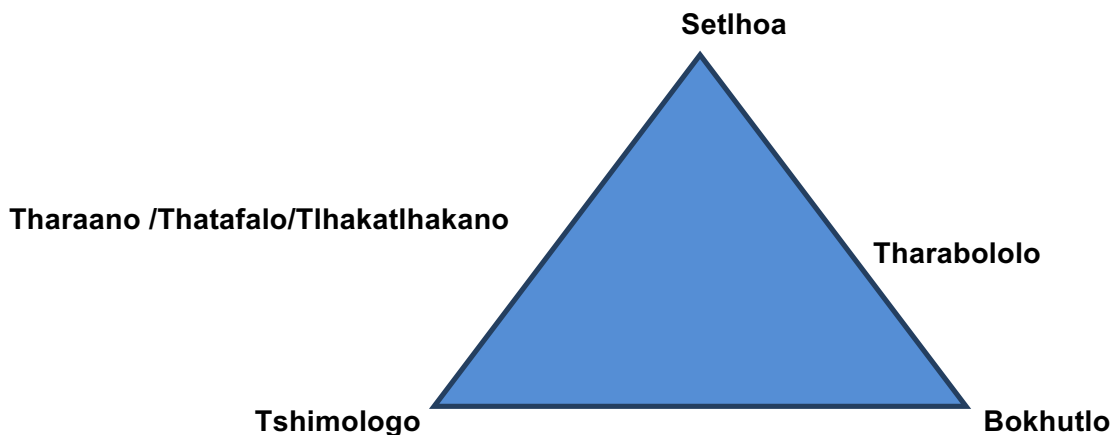
2.4.7 MAIKUTLO

Maikutlo ke sengwe se mmuisi a itemogelang sona mo teramakhutshweng. E ka nna maikutlo a lerato, lenyatso, kutlobotlhoko, boitumelo, kagolo, tshotlo, kilo/letlhoo le a kgalefo.

2.4.8 POLOTO

Poloto ke eng?

Ke tatelano ya ditiragalo go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong, mme di na le mabaka a a di tsholang. Poloto ya terama e phuthololwa ke kgotlhang go ya ka dikgato tsa yona. Tsona ke tse di latelang:

Tshimologo

Mo tshimologong re itsisiwe badiragatsi le kamano ya bona. Ke moo ditiragalo di thaegang teng.

Tharaano /Thatafalo/Tihakatlhakano

Bothata bo simolola go tlhagisa tlhogo, badiragatsi ba tsogelana kgatlhanong.

Setlhoa

Go tlhakatlhakane, ntwana e ile magoletsana, ga go modiragatsi yo o rekegelang yo mongwe. Motsetse o ja ka seatla.

Tharabolololo

Ditiragalo di simolola go supa tharabolololo ya bothata le gore mofenyi e tlaa nna ofe.

Bokhutlo

Bothata bo khutlile.

2.4.9 MEFUTA YA KGOTLHANG

Go na le mefuta e e farologaneng ya dikgotlhang yona ke e e latelang:

Kgotlhang magareng ga badiragatsi

Kgotlhang magareng ga badiragatsi (pharologanyo kgotsa go gotlhana ga dikakanyo tsa badiragatsi. Go sa utlwane fa gare ga badiragatsi ba le babedi kgotsa go feta.

Kgotlhang magareng ga badiragatsi le tikologo/loago/setso

Ke fa modiragatsi a le kgatlhanong le mokgwa o dilo di diriwang ka ona mo tikologong e e rileng. A ka nna kgatlhanong le meetlo ya tikologo eo.

Kgotlhang ya dikakanyo kgotsa ya maikutlo

Kgotlhang ya maikutlo mo mothong (Maikutlo a a farologaneng mo mothong ka sengwe). Fa modiragatsi a le mo marakanelong a ditsela, a sa itse gore a tseye tshwetso efe. Gantsi re e lemoga fa motho a bua a le esi ka tshwetso e a batlang go e tsaya. Modiragatsi a ka buela kwa godimo kgotsa mo pelong.

KGAOLO YA BORARO

TSHEKATSHEKO YA TERAMA YA MATSAPA DI A TSAYA KAE GO YA KA TATELANO YA DITERAMAKHUTSHWE

3. TSHEKATSHEKO YA TERAMA YA MATSAPA DI A TSAYA KAE?

3.1. MAITSHETLEGO

Paka e ditiragalo di diragalang ka yona ke ya sešwa kgotsa segompiano gonne go na le kgolegelo, bookelo, mmotšhari, yunibesithi le ditimela.

Mafelokgang a ditiragalo di diragalelang mo go ona, le fa a sa tlhalosiwa, ke a metsesetoropo. Ditiragalo tse di diragalang mo metsesetorong e, di a kgodisa. Ditiragalo tsa teramakhutshwe e, di simolola mo lefelokgannye le le sa umakiwang mme di tswelela kwa Naledi kwa Legae a neng a fudugela teng le balelapa la gagwe.

Naledi

- Ke metsesetoropo o baagi ba ona ba neng ba aga diphaposi kwa morago ga matlo a bona tse ba neng ba duedisa batho marobalo mo go tsona.
- Go na le bookelo le mmotšhari.

Jabulani

- Ke metsesetoro o o nang le seteišene sa mapodisa.

Kapa

- Kapa ke toropo e e nang le yunibesithi, kwa Ntshidi a neng a tsena gona.

De Aar

- Ke toropo e e nang le seteišene sa mapodisa le sa terena. Ke wa Ntshidi a latlhegetsweng ke botshelo jwa gagwe gona morago ga go tshwarwa poo.

3.2 KAROLOGANYETSO YA BADIRAGATSI

Modiragatsimogolo (mogapatiro)

Legae

- O nyetse Tlhapi, o e gapile le namane e leng Ntshidi. O tsentse Ntshidi sekolo ka tshokolo ka go itima dilo di le dintsi. Fa ngwana a ntshetswa bogadi, Legae e nna modiri ga se moji.

Modiragatsimogolo kgotsa mokganatiro

Tlhapi

- O dumelane le rraagwe le Ntshidi gore bogadi bo tswela kwa Mmitolente Legae a sa itse le mororo e le monna wa gagwe.

Molotlhanyi kgotsa motlhotlheletsi

- Ntshidi
 - O fitlhela rraagwe sephiri sa gagwe sa gore o mo mmeleng le go dumelana le mmaagwe go rera tsa bogadi jwa gagwe rraagwe e leng Legae a sa itse.

Batlaleletsi

Seane le mosetsana wa morwa wa kwa seteišeneng.

Seane o dumelana le morwadie e leng Tlhapi gore bogadi jwa ga Ntshidi bo tswela kwa ga gagwe kwa Mmitolente le mororo a itse gore Legae o e gapile le namane/o nyetswe ka ngwana.

Mosetsana wa morwa – o tshwara Ntshidi poo le go mmolaya, mme seno se thusitse go feretlha Tlhapi maikutlo mme a ipotsa potso ya gore matsapa di a tsaya kae mabapi le loso lwa ga Legae le la ngwana yo.

3.3 ITSE BADIRAGATSI BA GAGO!

MATSAPA DI A TSAYA KAE?		
Modiragatsi	Semelo	Tshegetso
Legae	<ul style="list-style-type: none">• O maikarabelo• O lerato• O tsaya tshwetso ka gangwe.• O kemonokeng.	<ul style="list-style-type: none">• O tlhokometse Ntshidi ka botswapelo, a mo tsaya jaaka ngwana wa gagwe le fa e ne e se wa madi.• Tlhapi le fa a ne a ineeletse phafana, o ne a mo rata.• O tsaya tshwetso ya go sa iponagatse kwa tirong ya bogadi ba ga Ntshidi ka a ne a sa bo rerisiwa.• O ema Ntshidi nokeng fa a tsena sekolo mme a na le maikaelelo a go tswelatsa kemonokeng e fa a tswelatsa dithuto tsa gagwe.
Tlhapi	<ul style="list-style-type: none">• O bofitlha/o sephiri.• O lenyatso.• Ga a na maikarabelo.	<ul style="list-style-type: none">• O nna ka sephiri sa go ima ga ga Ntshidi le kgang ya go ntshiwa ga bogadi ba gagwe.• Ga a bontshe tlotlo fa a bua le Legae.• Ga a rute ngwana go tlotla rraagwe gonne boemong jwa go rera dilo le monna wa gagwe o di rera le rraagwe le ngwana.

Ntshidi	<ul style="list-style-type: none"> • O maikarabelo.. • O bofitlha. 	<ul style="list-style-type: none"> • O dira ka natla kwa sekolong ka a lemogile gore batsadi ba gagwe ba dira ka natla go mo tlamela. • Ga a netefatse gore mmaagwe o boleleletse rraagwe fa a imile e bile le ena ga a bolelele rraagwe ka kgang e.
Mosetsana wa Morwa	<ul style="list-style-type: none"> • Ke senokwane. • Ke mmolai. 	<ul style="list-style-type: none"> • O tshwara Ntshidi poo. • O bolaya Ntshidi.

3.4 MORERO

Morero wa teramakhutshwe e, ke bogadi gonne ditiragalo di thankgololwa/simololwa le go dikologa mo go bona. Ke bone bo tlohang kgotlhang ya teramakhutshwe e.

3.5 MOLAETSA

Melaetsa e e latelang e ka inopolelwa go tswa mo teramekhutshweng e:

- Fa badimo ba sa rate dinkgo di a wa/fa dilo di sa tsamaye ka tshwanelo, ga go siame sepe.
- Motho ga a itsiwe e se naga.

3.6 MEFUTA YA DIKGOTLHANG

Kgotlhang ya maikutlo:

- Legae o na le kgotlhang le maikutlo a gagwe gore a sutele Malebye go sa ntse go na le kutlwano.
- Legae o na le kgotlhang le maikutlo a gagwe ka gore o ya go lebega e se monna wa sepe fa a ka ya kwa ga rratsalaagwe.
- Tlhapi o na le kgotlhang le maikutlo a gagwe ka ntlha ya go sa goroge ga ga Legae go tswa kwa tirong.

Kgotlhang fa gare ga badiragatsi:

- Malebye o na le bothata le go nwa thata ga ga Tlhapi.
- Kgotlhang fa gare ga ga Legae le Tlhapi gore bogadi ba ga Ntshidi bo tshwanetse go amogelwa ke mang.

Kgotlhang fa gare ga badiragatsi le tikologo/loago/setso:

- Bogadi ba ga Ntshidi bo ya go tswela kwa gaabo rraagwemogolo kwa Mmitolente e bile bo tlaa amogelwe ke rraagwe Tlhapi. Se, se kgotlhanong le setso ka ntlha ya gore Setswana sa re o e gapa le namane. Go ya ka setso bomalome ke bona ba tshwanetseng go amogela bogadi e seng rraagwemogolo, mme se, se tloha kgotlhang fa gare ga Tlhapi le Legae.

3.7 POLOTO

Tshimologo

- Legae le balelapa la gagwe ba iponela bonno kwa ga Metsing, ba sutela balelapa la ga Malebye, monnawe.

Tharaano/ Thatafalo/ Tlhakatlhakano

- Tlhapi o neela Legae lekwalo le le tswang kwa go Matsukas le mo go lona ba itsiseng fa ba tlile go ntshetsa Ntshidi bogadi.
- Tlhapi o netefaletsa Legae fa Ntshidi a tlotswe ke dikgwedi di le tharo. O tlhalosa fa ena, rraagwe e bong Seane le Ntshidi ba ntse ba itse ka kgang ya go ima ga ga Ntshidi le ya bogadi.

Setlhoa

- Tlhapi o bolelela Legae gore bogadi ba ga Ntshidi bo ya go ntshetswa kwa gaabo kwa Mmitolente e bile bo ya go amogelwa ke rraagwe.
- Legae o leka go nna kgatlhanong le kgang e, mme Tlhapi o mmolelela fa ba dumelane ka yona.

Tharabololo

- Legae o swetsa go sa nne karolo ya bogadi jwa ga Ntshidi.

Bokhutlo

- Legae o a tlhokafala.
- Letsatsi pele a bolokwa, Ntshidi o tlhajwa ke mosetsana wa morwa ka thipa kwa *De Aar*, mme o a tlhokafala.

3.8 NTE RE GO ALELE PHATE KA GO SOBOKANYA DITIRAGALO TSA TERAMAKHUTSHWE E, PONO KA PONO, GO GO BOPELA SETSHWANTSHO.

Pono ya ntlha (Kwa gaabo Legae)

- Ditiragalo di simolola kwa gaabo Legae.
- Legae o itsise boMalebye ka tshwetso ya bona ya go fudugela kwa Naledi go ba sutela.

Pono ya bobedi (Kwa ga Metsing kwa Naledi)

- Legae le balelapa la gagwe ba fudugetse mo diphaposing tse di kwa morago kwa ga Metsing.
- Botlhe ba itumeletse bonno jo.
- Legae o bona leina la ga Ntshidi mo lolwalodikgannye gore o falotse.
- Batsadi ba solofetsa Ntshidi kemonokeng ya bona fa a tseweletsa dithuto tsa gagwe pele kwa yunibesithing ya Kapa Bophirima.

Tlotlofoko ya pono ya bobedi

- *Kemonokeng –tshegetso*

Pono ya boraro (kwa ga Metsing)

- Tlhapi o neela Legae lekwalo le le tswang kwa ga Matsukas le e leng kitsiso ya go ntshiwa ga bogadi.
- Legae o gakgamaletse diteng tsa lekwalo le.
- Tlhapi o mo lemosa fa go se sepe se se ka dirwang go kganela kgang e, mme o mmotsa gore bogadi bo tlile go amogelwa ke mang.
- Legae o kaya fa bogadi bo tlaa amogelwa ke bomalomaagwe Ntshidi mme Tlhapi a supa legodimo ka monwana ka a re bo tlaa tswela kwa Mmitolente e bile bo tlaa amogelwa ke rraagwe.
- Bogadi bo ntshiwa jaana gone Ntshidi a tlotswe ke dikgwedi di le tharo.
- Legae o sulafaletswe ka ntlha ya fa e le la ntlha a utlwa ka dikgang tse.

Tlotlofoko ya pono ya boraro

- *Go supa legodimo ka monwana – Go ikana*
- *Go tlotlwa ke kgwedi – Go ima*

Pono ya bone (Kwa gaabo Legae)

- Legae o goroga kwa gaabo go ya go itsise Malebye dikgang tsa lelapa la gagwe tsa bogadi jwa ga Ntshidi.
- Kgang e ka e sa tsaya Legae sentle, o bolelela Malebye maikaelelo a go tsaya botshelo jwa gagwe ka kgole.
- Malebye ga a dumelane le kakanyo e, mme o mo gakolola go latlhela mogopolo o kgakala.

Tlotlofoko ya pono ya bone

- *Go latlhela mogopolo kgakala – Go tswa mo mogopolong o go buiwang ka ona mme o nagane sengwe / go o ithokomolosa.*

Pono ya botlhano (Kwa ga Legae kwa Naledi)

- Legae o bua a le esi a tlhagisa mabaka a gore goreng a sa ye bogading.
- Malebye le Nkitseng ba mo etela ka lona letsatsi leo go mo neela tshegetso le go mo lemosa fa modiri e se moji.
- Letsatsi morago ga bogadi, Legae o tsogelela kwa tirong fela a se ke a boa.
- Tiragalo e, e tlhobaetsa Tlhapi, ka letsatsi le le latelang o tsogelela kwa ga Malebye go ya go kopa Nkitseng thuso ya go mmatlisa mogatse.
- Ga ba mo fitlhele kwa bookelong le kwa kgolegelong, ba mo fitlhela kwa mmotšharing.
- Labotlhano wa pele ga letsatsi la phitlho, Ntshidi o boa kwa yunibesithing go ya gae kwa losong lwa ga rraagwe.

- O tshwarwa poo ke mosetsana wa Morwa kwa *De Aar*, a bo a mo tlhaba ka thipa a mmolaya.
- Mapodisa a Jabulani a gorosa molaetsa wa loso lwa ga Ntshidi kwa go Tlhapi.
- Tlhapi o eme tlhogo ka ntlha ya tiragalo e, ka a santse a rulaganyetsa phitlho ya monna wa gagwe mme o simolola go ipotsa dipotso tsa gore matsapa di a tsaya kae.

3.9 DITIRWANA TSA TERAMAKHUTSHWE: *MATSAPA DI A TSAYA KAE?*

TIRWANA 1: POTSO YA TLHAMO

Botlhale jwa phala bo tswa phalaneng. O ikaegile ka se, a o bona Ntshidi a ne a tswela batsadi ba gagwe mosola ka go ba naya dikgakololo tebang le matsapa a ba neng ba itemogela ona mo lelapeng la bona? Tshegetsa karabo ya gago o ikaegile ka ditiragalo tsa teramakhutshwe ya *Matsapa di a tsaya kae?* Boleele jwa tlhamo e nne mafoko a a ka nnang 400–450. [25]

TIRWANA 2: DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

Buisa nopolo e e latelang mme o arabe dipotso.

NKITSING:	Dikgang ke tsa batho ba le babedi. Wa boraro ke mosenyi. Dikgang tsa lona, ga re itse gore re ka di simolola fa kae. Rotlhe re a ipotsa gore fa <i>ausi</i> a sala a tla dumelana le rraagwe ka bogadi ba ngwana e le wa gago, go ne go diregileng. Rotlhe re dipaki tsa gore ngwana o mo godisitse, o mo tsentse sekolo. Tota re itumetse thata ka gore e bile Ntshidi o a fetsa monongwaga.
LEGAE:	Ntho e e mo pelong ya me, e ntse e tutela motsotso le motsotso. Ga ke itse gore ngwaga o, ke tlaa bona bokhutlo ba ona. Ga ke itse gore go tloga fano ke tsaya tsela efe? Fa ke lebelela fa pele ga me, ke bona mafaratlhatlha a ditsela. Tse dingwe di lebile botlhaba, borwa, bophirima, godimo le tlase.
NKITSING:	<i>Abuti</i> , re thaloganya gore o mo maemong afe. Busa mowa, tlogela go ratharatha ka pelo.
LEGAE:	Ntshidi ke ntse ke mo tsaya jaaka ngwanake, ke mo rata. Ke ntse ke šaba bogobe ka moro wa phiri, madi ke a isa kwa dithutong tsa ga Ntshidi. Le gale go itse Ona.
MALEBYE:	Modiri ga se moji. Badiri ba le bantsi ba ke ba itseng, ga ba a roba se ba se jetseng. Bangwe ba bone maungo a bona a jewa ba a lebile. Bangwe ba a tlogetse a sala a senngwa ke batho fela, ba sa a utlwele botlhoko.
TLHAPI	Ke botshelo. Bo jalo. (<i>Letsatsi morago ga bogadi, Legae a tsogelela tirong fela a se ka a boa. Ka Labobedi mo mosong, Tlhapi a tsogelela kwa go Nkitsing</i>) (O a kokota) Kokokoko!

NKITSING:	Ke ura ya borobedi, o sa ntse a robetse! Ka gongwe le ena o ngaletse fa rre a tsere bogadi! (O a kokota) (O bula setswalo) Ke wena!
TLHAPI:	Ke ntse ke gateletswe ke boroko. Ke lora batho ba le bantsi ba le fa gae fa.
NKITSING:	Fa ke ntse ke lebeletse, ka bona banna ba kukile lekase.
TLHAPI:	Ke thanya fa o kokota. Toro ya gago ga e monate, e nkutlwiswa botlhoko. Goreng e go utlwiswa botlhoko? Ga ke a bona boroko maabane.

DIPOTSO TSA TIRWANA YA 2		
1	Ntshidi le Legae ba amana jang?	(1)
2	Faa dilo di le THARO tse Nkitsing a neng a gaisa mogolowe Tlhapi ka tsona.	(3)
3	Segalo se se dirisitsweng ke Malebye mo mmuisanong wa gagwe se senola semelo sefe sa gagwe?	(2)
4	Maikutlo a ga Ntshidi e nnile afe morago ga go utlwela loso lwa ga rraagwe?	(2)
5	Semelo sa ga Tlhapi se na le seabe sefe mo tswelatsong ya morero wa teramakhutshwe e?	(2)
6	A tshwetso e e tserweng ke Legae, ke tharabololo e e maleba? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
7	Loso lwa ga Ntshidi lo tswelatsa jang morero wa teramakhutshwe e?	(2)
8	A o dumela gore Ntshidi ga a ka a neela batsadi ba gagwe dikgakololo? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
9	A go siame gore bogadi jwa ngwana o se na go mo godisa, bo tswela kwa gaabo mmaagwe? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
10	Go ya ka wena, a go siame go gapa kgomo le namane? Tshegetsa karabo ya gago go ya ka ditragalo tsa terama.	(2)
11.	Fa o bona, a go siame gore Tlhapi a tlhokafalelwe ke monna le ngwana ka nako e le nngwe? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
12	O ithutile eng ka modiragatsi Tlhapi?	(2)
		[25]

4. TSHEKATSHEKO YA TERAMAKHUTSHWE: BATHO GA BA TSHWANE

4.1 MAITSHETLEGO

Terama e, e diragala mo pakeng ya sešwa le segompiano mo motseseteropong wa *Diepkloof Extension* ka go na le mebila, dijanaga, lekwalodikgang, namoneite le digalase. Ditiragalo tsa terama e e fa isong di ikadile segolo mo mafelong a a latelang: Kwa ga Moremi mo *Diepkloof Extension*, kwa ga Nobutlhe mo *Diepkloof Extension*, kwa ga mooki Matlhare mo *Diepkloof Extension*, kwa ga MmaMoremi mo *Diepkloof Extension*, kwa *Komatipoort* le kwa gaabo Nomalanga kwa Swatsing.

Diepkloof Extension (Kwa ga Moremi)

- Ke lefelokgang mo motseseteropong le ditiragalo tsa teramakhutshwe ya '*Batho ga ba tshwane*' di thankgologang mo go lona magareng ga badiragatsi Moremi le Nnaniki.
- Moremi o thusa Nnaniki go anega diaparo go senola morero wa gore e le tota, Moremi ga a tshwane le banna ba bangwe ba ba ka tsayang gore Nnaniki o mo apesitse jase.
- Boobabedi ba bona go le botoka gore ba batlele MmaMoremi mothusi ka gonne a utlwisitswe botlhoko ke loso lwa mokgalajwe wa gagwe.
- Nnaniki o kaela Moremi gore ba tshwanetse go itse kwa gaabo motho yoo, mme Moremi o mo tshalosetsa gore kana batho ga ba tshwane, gongwe motho yoo a ka se ka a ba phuganya jaaka ngwana wa mmangwanaabona a ba dirile.
- Moremi le Nnaniki ba dumelana gore ba ye ka gangwe fela kwa ga Nobutlhe ka e le ena yo o ka ba thusang ka go ba batlela motho yo o maleba.
- Ke kwa Nobutlhe a gorogelang teng le Nomalanga, mme Moremi e nna ena a mo amogelang go na le go amogelwa ke Nnaniki jaaka go tlwaelegile gore mothusi o amogelwa ke mosadi wa lelapa. Se, se senola gore e le ruri, batho ga ba tshwane ka e le fa Moremi e le ena a amogelang Nomalanga.

Diepkloof Extension (Kwa ga Nobutlhe)

- Ke lefelo le Moremi le Nnaniki ba ileng ba ya go kopa Nobutlhe go ba batlela motho yo o ka dulang le MmaMoremi.
- Nobutlhe o ba solofetsa gore motho yo a mo itseng a ka ba thusa, ke ngwana wa ga rakgadiagwe yo o nnang kwa Swatsing.
- O ba solofetsa gore o ya *Komatipoort* morago ga malatsi a le mabedi, ka gongwe a ka mo fitlhela gona, mme fa a sa mo fitlhele, o tlaa tloa molelwane go mo latela kwa Swatsing, ka go se kgakala.

Diepkloof Extension (Kwa ga MmaMoremi)

- Ke lefelo le Nomalanga a supileng fa a sa tshwane le ngwana wa mmangwanaabona Moremi ka go ba direla sentle le go phutha mmaabona, go supa gore ke boammaruri gore batho ga ba tshwane.
- Ke gona fa Moremi le Nnaniki ba lekileng go kopa Nomalanga go ya gae ka malatsi a boikhutso a dikolo a mariga, mme ena a ganana le kakanyo eo ya bona go supa fa a sa tshwane le batho ba bangwe.

Diepkloof Extension (Kwa ga mooki Matlhare)

- Ke kwa Nomalanga a ganneng go thusa mooki Matlhare gona go supa fa batho ba sa tshwane.

Komatipoort

- Ke kwa gaabo Nobutlhe, kwa Nobutlhe a kaetseng Moremi le Nnaniki gore fa a sa fitlhele Nomalanga gona, o tlaa tlola molelwane go mo latela kwa gaabo kwa Swatsing.

Swatsing (Kwa gaabo Nomalanga)

- Ke kwa gaabo Nomalanga, kwa a neng a ya malatsing a boikhutso gona mo kgweding ya Sedimonthole, mme ya re fa a boela kwa *Diepkloof Extention* ka kgwedi ya Firikgong, a fitlhela MmaMoremi a iketse badimong.
- Lefelokgang le Nomalanga a boetseng kwa go lona morago ga loso la ga MmaMoremi, morago ga go gana tiro ya kwa ga mooki Matlhare.

4.2 KAROLOGANYETSO YA BADIRAGATSI

Badiragatsibagolo (Bagapatiro)

Nomalanga, Moremi le Nnaniki

- Badiragatsi ba bararo ba, ke bagapatiro gonne ditiragalo tsa teramakhutshwe ya *Batho ga ba tshwane* di simolola le go felela ka bona.

Badiragatsi ba batlaleletsi

Nobutlhe

- Ke motlaleletsi ka gore o tlhagelela fela nakonyana ka go batlela MmaMoremi mothusi go bo go fedile ka seabe sa gagwe mo teramakhutshweng e.

MmaMoremi

- Ke motlaleletsi ka gore o tlhagelela fela nakonyana kwa tshimologong, morago ga loso la mokgalajwe wa gagwe ka go tlhola bothata jwa go re o tshwanetse a batlelwe mothusi. Ke ena sebakwa sa gore Moremi le Nnaniki ba kope Nobutlhe go mmatlela Nomalanga gore a tle go mo tlhokomela.

Matlhare

- Ke motlaleletsi ka gore o tlhagelela fela nako e khutshwane fa MmaMoremi a tlhokafetse, mme Moremi a mo solofeditse go buisana le Nomalanga gore a se boele gae, a ye go mo direla. Seabe sa gagwe se khutla fa Nomalanga a gana go mo direla ka ntlha ya tse ba tlholang ba di buisanela le badiri ba bangwe ba malapa ka tshwaro e e makgwakgwa ya baoki.

4.3 ITSE BADIRAGATSI BA GAGO!

Modiragatsi	Semelo	Tshegetso
Moremi	<ul style="list-style-type: none"> • O na le tshegetso mo lapeng la gagwe. • O na le boitshwaro • O lerato/ o botho 	<ul style="list-style-type: none"> • O thusa Nnaniki go anega diaparo a sa kgathale gore banna ba bangwe ba tlaa re o apesitswe jase. • Ga a ka a tswa pelo le go tshwenyana le Nomalanga jaaka Nobutlhe a ne a kaile mo go Nnaniki. • O buisana le Nnaniki gore ba tshwanetse go batlela MmaMoremi mothusi. • Ke ena a amogelang Nomalanga ka mafoko a a monate gore a phuthologe, o mo gae.
Nnaniki	<ul style="list-style-type: none"> • O na le tshegetso 	<ul style="list-style-type: none"> • O ema Moremi nokeng mo mererong ya lelapa la bona.
Nomalanga	<ul style="list-style-type: none"> • Ke senatla • O a tshepagala • O boutlwelebotlhoko • O bua puo-phaa/ o na le boammaaruri 	<ul style="list-style-type: none"> • O diretse MmaMoremi ka botswerere go fitlhela a tlhokafala. • Moremi o ne a bolelela Nnaniki gore Nomalanga o phuthile MmaMoremi go gaisa ngwana wa mmangwanaabona. • MmaMoremi o boleetse Moremi le Nnaniki gore o iponetse tsala ya nnete/ • O ne a rothisa keledi fa a laelana le Moremi le Nnaniki. • Ga a ka a fitlha maikutlo a gagwe ka maitsholo a a utlwileng ka tshwaro ya baoki mo badiring ba malapa.
Nobutlhe	<ul style="list-style-type: none"> • O botshepegi/ O botho • O na le tirisano mmogo. • O lerato/ O kgona go thusa. 	<ul style="list-style-type: none"> • O kgonne go batlela Moremi le Nnaniki motho yo o siameng jaaka Nomalanga. • MmaMoremi o kaya gore le fa ba sa itse kwa gaabo Nomalanga, fela botho ba ga gagwe ke ba ngwana a godiseditswe ka fa tlase ga ntlo e e nang le molao. • O buisana le Moremi le Nnaniki ka botswapelo go utlwa gore ba batla motho wa mofuta mang • O tsaya tshwetso ya gore o tlaa duelela motho yo boMoremi ba mmatlang, mme bona ba tlaa mo duela morago.
Matlhare	<ul style="list-style-type: none"> • O kutlwisiso 	<ul style="list-style-type: none"> • Ga a ngangisane le Nomalanga fa a re ga a kitla a kgona go mo direla jaaka e le mooki.

4.4 MORERO

Ditiragalo tsa teramakhutshwe, *Batho ga ba tshwane*, di ikaegile ka ditiro le mmuisano magareng ga badiragatsibagolo Nomalanga, Moremi le Nnaniki go senola bothata bo bogolo ba gore mo botshelong, batho ga ba tshwane gotlhelele, e bile bosigo ga bo kitla bo sa ba tshwana, e se dipeba tsa mosima tse di ka go tsietsang ka go tshwana ga tsona, o ithaya gore o lelekile e le nngwe ka nte ga e nngwe, di go dira serametla ka go refosana.

Batho ga ba tshwane magareng ga bathapi le badiri kgotsa bathapiwa.

4.5 MOLAETSA

Dikao tsa melaetsa e o ithutileng yona go tswa mo badiragatsing ba ba farologaneng mo teramakhutshweng ya *Batho ga ba tshwane* ke e e latelang:

- Batho ga ba tshwane.
- Motho ga a itsiwe e se naga.

4.6 MEFUTA YA KGOTLHANG

Kgotlhang magareng ga badiragatsi

- Nnaniki le Moremi ba nna le kgotlhang le ngwana wa mmangwanaabona ka a ne a phuaganya MmaMoremi.
- Nomalanga o gana tiro ya kwa ga mooki Matlhare ka ntlha ya tshwaro e e makgwakgwa ya baoki mo badiring.

Kgotlhang fa gare ga modiragatsi le tikologo

- Moremi le Nnaniki ga ba tshepe mmelegi o o tswang kgakala

4.7 DIKGATO TSA KGOTLHANG

Kgotlhang mo teremakhutshweng e, ga e bopege sentle ka ntlha ya fa morero wa yona o sa bope kgotlhang kgotsa bothata fa gare ga badiragatsi. Se, se tlhagelelang ke dipolotwana tse di farologaneng tsa go sa dumelane ka sengwe fa gare ga badiragatsi, se se ka keng sa kaiwa jaaka kgotlhang, moo re bonang badiragatsi ba emelane kgatlhanong.

4.8 NTE RE GO ALELE PHATE KA GO SOBOKANYA DITIRAGALO TSA TERAMAKHUTSHWE E, PONO KA PONO, GO GO BOPELA SETSHWANTSHO.

Pono ya Ntlha (Kwa ga Moremi)

- Ditiragalo di thaologa/simolola kwa ga Moremi, mo motsesetoropong wa *Diepkloof Extension*.
- Moremi o thusana le mosadi wa gagwe Nnaniki go anega diaparo go supa fa a sa tshwane le banna ba bangwe.
- Moremi o bolelela Nnaniki gore MmaMoremi ga a sa tlhole a kgona ka ntlha ya go utlwalelwa ke loso la mokgalajwe wa gagwe.
- Gape ba utlwisitswe botlhoko ke ngwana wa mmangwanaabona yo o neng a phuaganya MmaMoremi ka go mo tlogela a le esi.
- Moremi le Nnaniki ba dumelana gore ba tshwanetse go batla motho yo o tlaa tlhokomelang MmaMoremi.
- Nnaniki o na le ketsaetsego ya gore motho o o tswang kgakala a ka ba utswetsa, a ba ela ka dinakana metsing.
- Moremi o mo kaela gore a tlhaloganye gore batho ga ba tshwane, motho yoo a ka ba gakgamatsa ka go ba direla ka boineelo.
- Boobabedi ba tswa ka gangwe go ya kwa go Nobutlhe ka ba itse e le ena fela yoo ka ba thusang ka motho yo ba mmatlang.

Tlotlofoko ya pono ya ntlha

- *Go apara jase – go tseannngwa/ go tsherannngwa/go dirwa setlaela*
- *Go akgiwa–go kgarakgatsa*

Pono ya bobedi (Kwa ga Nobutlhe)

- Ditiragalo di tswelela kwa ga Nobutlhe, gona mo *Diepkloof Extension*, fa Moremi le Nnaniki ba goroga kwa teng.
- Moremi le Nnaniki ba tlhalosetsa Nobutlhe gore ba batlela MmaMoremi motho yo o ka mo tlhokomelang.
- Ba batla motho yo o maikarabelo, mme ba eletsa e ka nna motho yo o tswang kgakajana.
- Nobutlhe o ba tlhalosetsa gore motho yo a mo itseng ke ngwana wa ga rakgadiagwe yo o nnang kwa Swatsing.
- O ba solofetsa go tla le ena ka a tlile go ya *Komatipoort* morago ga malatsi a le mabedi.
- Nobutlhe o ba solofetsa go duela ditshenyegelo tsotlhe tsa go tla le ngwana wa ga rakgadiaagwe, mme bona ba tlaa mo duela fa a goroga ka ena.

Tlotlofoko ya pono bobedi

- *Go pumpunyega - go tswa ka bontsi.*
- *Bomaratahelele – batho ba ba ratang dilo*
- *Metlapa – ditshwakga*
- *Dinamelwa – dipalangwa*
- *Mogodungwana – sengwe se se nowang/tee.*
- *Go tswa pelo – go aala/go eletsa*

Pono ya boraro (Kwa ga Moremi)

- Ka tsholofetso e sa tlabise ditlhong, ditiragalo di tswela kwa ga Moremi, mo *Diepkloof Extension*, ka kgorogo ya ga Nobutlhe le Nomalanga.
- Moremi o amogela Nomalanga le go mo kaela gore a nne kwa gae, a phuthologe, o amogetswe.
- Ba dumelana ka gangwe fela gore ba ise Nomalanga kwa ga MmaMoremi.
- MmaMoremi o itumelela gore boMoremi ba mo tliseditse tsala e e tlaa nnang e mo ntsha bodutu.
- Morago ga dikgwedi di le tharo Moremi le Nnaniki ba lemoga fa Nomalanga a phuthile MmaMoremi go feta ngwana wa mmangwanaabona.
- Ka dikolo di tloga di tswalwa, Moremi le Nnaniki ba bona go le botlhokwa go re ba ye kwa go Nomalanga go mo kopa gore a ye malatsing a boikhutso.
- Fa ba goroga gona, ba itumelela go bona lerato le kagiso tse di renang magareng ga Nomalanga le mmaabona.
- Ba kopa Nomalanga go ya malatsing a boikhutso fa dikolo di tswalwa, mme ena o ganana le tlhagiso ya bona.
- Nomalanga o ba itsise gore o ikutlwa a le fa gae, ka jalo o tlaa ya malatsing a boikhutso ka kgwedi ya Sedimonthole.
- Moremi le Nnaniki ba gakgamala mo go maswe gore Nomalanga ke motho wa mofuta mang, mme ba dumelana fa a sa tshwane le batho ba bangwe.

Tlotlofoko ya pono ya boraro

- *Go wela makgwafo – go phuthologa/ritibala/go kgotsofala*
- *Go tlala seatla – go lekana/go le gontsi*
- *Go ntseela mafoko – go bua jaaka nna*
- *Go kopa tsela – go kopa tetla ya go tsamaya.*

Pono ya bone (Kwa ga Moremi)

- Pono ya bone e simolola kwa ga Moremi, gona mo motsesetoropong wa *Diepkloof Extension* fa Nomalanga bowa ka kgwedi ya Firikgong go tswa malatsing a boikhutso.
- O fitlhela MmaMoremi a bileditswe gae legodimong.
- Moremi o bolelela Nomalanga gore ka MmaMoremi a sa tlhole a le teng, tiro ya gagwe e fedile. O mmolelela gore o ne a mmatlela tiro gona mo mmileng wa bona mo *Diepkloof Extension*.
- Nomalanga o botsa Moremi gore kwa a batletsweng tiro gona, motho wa teng o dira eng.
- Fa a utlwa gore ke mooki, Nomalanga o ba bolelela gore ga a na go tsaya tiro eo ka ntlha ya tshwaro e e makgwakgwa ya baoki mo badiring ba malapa.
- Moremi o bona go le botoka gore ba ye le Nomalanga kwa ga Matlhare go re a ye go ikutlwela ka tsa gagwe tse pedi.
- Fa ba goroga Nomalanga o tthalosetsa mooki Matlhare gore a ka se kgone go mo direla ka ntlha ya tshwaro e e makgwakgwa ya baoki mo badiring ba malapa.
- Mooki Matlhare o leka go tthalosetsa Nomalanga gore ena ga a tshwane le ba bangwe, mme Nomalanga o ganana le tlhagiso ya gagwe.
- Kwa bofelong mooki Matlhare o a ineela gore se mo ganang se mo rola morwalo, o a itlhoboga.
- Moremi, Nnaniki le Nomalanga ba kopa tsela mo go mooki Matlhare le go boela kwa ga Moremi.

Tlotlofoko ya pono ya bone

1. *Go biletswa gae – go tlhokafala/go swa*
2. *Go le maruru – go le tsididi*
3. *Lebati – setswalo/kgoro*
4. *Go tshotla kgang – go sekaseka kgang*
5. *Go tlhapa diatla – go itlhoboga*
6. *Go tshwara phage ka mangana – go tshwara bothata*
7. *Go ya ka magoro – go kgaogana*
8. *Tselatshweu – tsamaya sentle*
9. *Go rothisa keledi – go lela*

Pono ya botlhano (Kwa ga Moremi)

- Bokhutlo ba teramakhutshwe ya '*Batho ga ba tshwane*' bo diragala kwa ga Moremi, mo *Diepkloof Extension*, go le Lamatthatso fa Nomalanga a laela go boela Swatsing.
- Nomalanga o lebogela Moremi le Nnaniki go nna le bona dingwaga di le pedi tse a ba diretseng.
- Nnaniki o lebogela Nomalanga go bo a tshepagetse mo go ba direleng, mme ena a re a se ka a ela ruri.
- Thekisi ya boNomalanga e a tloga go leba lefatsheng la Maswati, mme teramakhutshwe e a khutla.

4.9 DITIRWANA TSA TERAMAKHUTSHWE: BATHO GA BA TSHWANE

TIRWANA 3: POTSO YA TLHAMO

A ditiragalo tsa teramakhutshwe, ' <i>Batho ga ba tshwane</i> ', di tsamaisana le setlhogo? Kwala tlhamo e mo go yona o tlhagisang letlhakore la gago. Boleele jwa tlhamo e nne mafoko a a ka nnang 400–450.	[25]
--	-------------

TIRWANA 4: DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

Buisa nopollo e e latelang, mme o arabe dipotso.

MMUI A:	(<i>O a tshagatshega.</i>) Go nna le monna yo o go thusang go monate. (<i>O a tshagatshega.</i>) (<i>Moremi o a mo lebelela.</i>) Ga se gantsi o fitlhela monna a thusa mosadi
MMUI B:	Thusano e nna teng fa go le kutlwano mo lapeng.
MMUI A:	Ditsala tsa gago fa di ka tsena fa jaanong, o tlaa bo o ntlogela o ba tshaba.
MMUI B:	(<i>O a ikgakatsa</i>) Nna! Ke ba tshaba?
MMUI A:	Wena! O tshaba gore ba re o apere jase (<i>Ba a tshaga.</i>)
MMUI B:	Mosadimogolo ga a tlhole a kgona. O akgilwe ke loso lwa mokgalajwana wa gagwe.
MMUI A:	Mm! Ke a go utlwa. A o na le leano? Ee! Re tshwanetse go batla motho yo o tlaa nnang le ena. Ngwana wa ga mmangwane o nkutlwisitse botlhoko gore a tlogele mme a le esi.
MMUI B:	
MMUI A:	

TIRWANA 5: DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

DIPOTSO TSA TIRWANA YA 4		
1	Naya leina la mmui A.	(1)
2	Ngwana wa ga mmangwanaagwe Moremi o na le seabe sefe mo tswelatsong ya ditiragalo tsa teramakhutshwe e?	(2)
3	A kgang ya ga Nnaniki e e reng Moremi o na le boitshwaro, e ne ya nna nnete?	(2)
4	Mmuisano wa ga Moremi le Nnaniki o senola semelo sefe sa ga Moremi? Tshegetsatsa karabo ka lebaka.	(2)
5	Go gana tiro ga ga Nomalanga go na le seabe sefe mo tswelatsong ya morero wa teramakhutshwe e?	(2)
6	Go nna ga bokgaittsadie Moremi kwa malapeng a bona go tswelatsa jang poloto ya teramakhutshwe e?	(2)
7	Fa Nobutlhe a ka bo a ganne go batlela boMoremi motho kwa ga gaabo, go ka bo go diragetse eng ka ditiragalo tsa teramakhutshwe e?	(2)
8	E kete maitsholo a ga Moremi mo lelapeng la gagwe le la gaabo ga se a a tlwaelegileng mo matshelong a rona. Dumelana kgotsa ganetsana le ntlha e ka dintlha di le PEDI.	(4)
9	A se Nomalanga a se buang ka baoki ke nnete? Tshegetsatsa karabo ka lebaka.	(2)
10	Fa o ne o le Nomalanga, o se na tiro, mme o e batletswe jaaka Moremi a dirile, a o ne o ka e gana?	(2)

11	Go ya ka wena, fa o ne o le Nnaniki, a o ne o ka letla Moremi go batlela mosadimogolo mothusi a ntse a na le bokgaisadie?	(2)
12	O ithutile eng go tswa mo teramakhutshweng e?	(2)
		[25]

5 TSHEKATSHEKO YA TERAMAKHUTSHWE YA SEKOROPOLAPA

5.1 MAITSHETLEGO

Paka ya teramakhutshwe e, ke ya sešwa kgotsa segompiano gonne go na le dikolo, bookelo, baoki, sejanaga se se segang se sengwe tsebe, dikholetšhe, thekisi, leoto le tsentswe samente, barutabana le dibuka. Ditiragalo di simolola mo sekolong sengwe se se fitlhelwang mo motseng mongwe o o mo Mahikeng, mme go bontsha sentle fa e le motse o go sa duelweng rente mo go ona ka re utlwa se go tswa mo molomong wa ga Mafenya. Dipuo tsa badiragatsi di bontsha sentle gore ke nako ya gompiano ka Dikobe o dumedisa Nkefi ka gore 'Yes ngwana'.

Mmabatho

- Go duelwa rente ka re utlwa se go tswa mo go Mafenya.
- Motse o sekolo se fitlhelwang mo go ona mo Mahikeng – le fa moterama a sa re tswela mo leseding, ke motseselegae ka go sa duelwe rente.

5.2 KAROLOGANYETSO YA BADIRAGATSI

Mogapatiro – Nkefi le Mafenya,

Ditiragalo tsotlhe di ba sala morago ka e bile e le bona ba utolotseng leina la 'sekoropolapa' ka Nkefi a ne a sa batle go ratana le Mafenya ka a ne a ratana le Ntope yo e leng monna wa mosadi yo mongwe.

Batlaleletsi

Motlhotlheletsi - Dikobe gonne ke ena yo Mafenya a neng a mo kopile go nna mmaditsela wa gagwe kwa go Nkefi ka a ne a itse gore ba tsene sekolo mmogo kwa kholetšheng.

Batlaleletsi –Motlagomang le Matlhodi

- Motlagomang ke mosadi wa ga Ntope, moterama o mo umakile fela.
- Matlhodi ke mosadi wa ga Mafenya, mme ke ena yo o a mo tliseditseng dikgang tse a di utlwileng di buiwa mo thekesing, tse di neng di gatisa setlhogo sa teramakhutshwe ya rona e leng 'Sekoropolapa'.

5.3 ITSE BADIRAGATSI BA GAGO!

SEKOROPOLAPA		
Badiragatsi	Semelo	Tshegetso
Mafenya	<ul style="list-style-type: none"> • O na le lerato la nnete. • O bofitlha. 	<ul style="list-style-type: none"> • O ipala mabala a kgaka mo go Nkefi mme a kopa Dikobe go mmuelela mo go ena le mororo a ne a mmitisa 'sekoropolapa'. • O rata mosadi wa gagwe e leng Matlhodi kwa ntle ga go mo tlhakanya le basadi ba bangwe.

	<ul style="list-style-type: none"> • Ke tsala tota. 	<ul style="list-style-type: none"> • Fa mosadi wa gagwe a mmolelela ka moo go neng go buiwa ka teng mo thekesing ka mosadi yo o bitsang batho sekoropolapa, ga a tswela mosadi wa gagwe mo pontsheng ka a itse gore go ne go tewa ena tota. • O ya go lekola Ntope fa a le kwa bookelong. .
Nkefi	<ul style="list-style-type: none"> • O lenyatso. • Ga a na maikarabelo. • O tlhogo e thata/ga a reetse. • Ke letagwa. 	<ul style="list-style-type: none"> • O nyatsa Mafenya ka go mmita sekoropolapa. • O ratana le monna yo o nyetseng. • Ga a reetse Dikobe fa a mo gakolola go tlogela Ntope ka a nyetse mme a itsele Mafenya yo o sa nyalang. • O nwa bojalwa go feta selekano morago ga loso lwa ga Ntope.
Ntope	<ul style="list-style-type: none"> • Ga a na lerato la nnete. • Ga a na maikarabelo. 	<ul style="list-style-type: none"> • O ratana le Nkefi ntswe a nyetse Motlagomang. • O nna le Nkefi e bile o na le dinotlolo tsa kwa ga gagwe le mororo a nyetse.
Dikobe	<ul style="list-style-type: none"> • Ke motho wa mafoko a gagwe/o na le nnete. • O na le dikgakololo/ga a na tomeletso 	<ul style="list-style-type: none"> • O fetisetsa mafoko a lerato a ga Mafenya kwa go Nkefi jaaka a ne a solofeditse. • O leka go gakolola Nkefi gore a se itiye ka Ntope ka a nyetse mme a ratane le Mafenya ka a se na mosadi.

5.4 MORERO

Boikgogomoso le lenyatso ka ntlha ya fa Mafenya a ne a rata Nkefi mme ena a mo nyatsa ka a re ke 'sekoropolapa'.

5.5 MELAETSA

- Moipolai ga a lelelwe (Nkefi).
- Se sa feleng se a be se tlhola. (Nkefi).
- Bojang jwa pitse ke jo bo mo mpeng, jo bo mo ganong e swa e bo hupile (Nkefi).
- Botshelo ke leotwana (Nkefi).
- Se nkanganang se nthola morwalo (Mafenya).
- Moleta ngwedi ke moleta lefifi (Nkefi).

5.6 MEFUTA YA KGOTLHANG

Kgotlhang ya maikutlo:

- Nkefi o amilwe ke loso lwa ga Ntope.
- Mo khutsafalong e a neng a le mo go yona, o ipolelela gore ka Ntope a ile boyabatho, ga go ope yo o tlaa mo gomotsang. Mafenya o nyetse, ga go monna yo a ka tlholang a mo atamela.
- O setse a le esi mo botshelong.
- Mafenya o kgarakgatshwa maikutlo ke lerato. O rata Nkefi mme ena ga a mo rate. O kopa tsereganyo ya ga Dikobe.

Kgotlhang fa gare ga badiragatsi

- Mafenya o ipadile mebala ya kgaka makgetlho a le mararo mo go Nkefi mme a itaya sefololetse. O kopa tsereganyo ya ga Dikobe. Dikobe ga a fenye e bile Nkefi o feleletsa a mmolelela fa Mafenya a sa mo tshwanele, ka e le sekoropolapa.

5.7 POLOTO

Tshimologo

- Mafenya o itsise Dikobe bothata jwa gagwe jwa go ganwa ke Nkefi.
- O kopa Dikobe go mmuelela mo go Nkefi.

Tharaano/Tlhatlhakano/thatafalo

- Dikobe o bua le Nkefi ka kgang ya ga Mafenya, a mo lemosa ka moo a ratwang ka teng.

Setlhoa

- Nkefi ga a dumelane le Dikobe.
- O tlhalosa fa Mafenya e se wa maemo a gagwe e bile ke sekoropolapa.
- O ratana le Ntope.

Tharabololo

- Mafenya o a itlhoboga go rata Nkefi.
- O a nyala.
- Ntope o amogelwa kwa bookelong morago ga go bona kotsi ya sejanaga.

Bokhutlo

- Ntope o a tlhokafala.
- Nkefi o iphitlhela a le esi mo botshelong, ga a na mogomotsi, ga a na moratiwa e bile o bona fa go se monna ope yo a ka tlholang a mo kgalhegela.

5.8.1 NTE RE GO ALELE PHATE KA GO SOBOKANYA DITIRAGALO TSA TERAMAKHUTSHWE E, PONO KA PONO, GO GO BOPELA SETSHWANTSHO.

Pono ya ntlha (Mo sekolong sengwe sa Mahikeng)

- Mafenya o kwa sekolong sengwe sa Mahikeng mme o fisiwa ke lerato la lekgarebe lengwe le le rutang le ena e leng Nkefi.
- O kopa Dikobe go mmuelela mo go ena gonne ba tsene kholetšhe e le nngwe fa ba ithutela borutabana. Lebakalegolo la go dira kopo e, e le fa Mafenya a lekile makgetlho a le mararo go ipuelela mo go Nkefi mme maiteko a, a foloditse ka gonne lekgarebe le mmitsa sekoropolapa.
- Dikobe o mmolelela gore Nkefi o ratana le Ntope le mororo a na le lelapa, fela o mo solofetsa go fitlhisa mafoko a, a lerato.
- Mafenya a re fa a ka dira jalo, o tlaa nona jaaka kolobe go bontsha fa a itumetse.

Pono ya bobedi (Mo phaposing ya barutabana le mo ntlong ya bojalwa)

- Dikobe o fitlhela Nkefi mo phaposing ya barutabana a ntse a tshwaya dibuka.
- O simolola go dira metlae le ena ka go bua tse ba neng ba di dira kwa kholetšheng ya Heberone fa ba ithutela borutabana.
- O bolelela Nkefi ka se Mafenya a mo romileng sona, e leng gore o a mo rata.
- Nkefi o šakgatswa ke se a se utlwang mme o mmolelela gore ena o ratana le Ntope.
- Dikobe o mo lemosa gore o itiya ka Ntope ka a nyetse.
- O leka go mmontsha gore letsatsi lengwe o tlaa gopola Mafenya a setse a ile.
- Nkefi o a šakgala ka a re o mo ferosa dibete ka go mo rerela.
- Dikobe o kopana le Mafenya mo ntlong ya bojalwa mme o mmolelela ka se a neng a mo kopile go se dira.
- O mmolelela ka moo Nkefi a mo arabileng ka teng mme o gakolola Mafenya gore a ipatlele yo mongwe ka a paletswe.
- Mafenya o amogela se Ntope a se mmolelelang ka diatla tsoopedi.

Tlotlofoko

- *Go šakgala- go tenega*
- *Go ferosa dibete – go tena.*

Pono ya Boraro (Kwa ga Mafenya)

- Morago ga dingwaga di le tharo Mafenya o dutse le mogatse e leng Matlhodi kwa ga gagwe.
- Matlhodi o tshitshinya gore ba fudugele kwa Mmabatho mme o mmontsha ditlamorago tsa go ya koo.
- A re ba ya go tshwanelwa ke go duela rente e ba ntseng ba sa e duele mo motseng wa Mahikeng.
- Matlhodi o bolelela Mafenya ka se a se utlwileng fa a ne a le mo thekesing.
- A re basadi bangwe ba ne ba re Nkefi o gana banna a re ke dikoropolapa, le gore Ntope o na le dinotlolo tsa phaposi ya ga Nkefi.
- Mafenya o mo araba ka gore o itse Ntope a se ka mokgwa o a thalosiwang ka ona.

- Dikobe o tla go ba bolelela ka kotsi ya sejanaga e e bonweng ke Ntope le gore o kwa sepetlele sa Tlhabane.
- Mafenya le Dikobe ba tswa mmogo go ya go mo lekola kwa sepetlele.
- Ba fitlhela Nkefi kwa bookelong.
- Mo letsatsing le le latelang ba amogela mogala o o begang gore Ntope o tlhokafetse.
- Nkefi o utlwile botlhoko thata e bile o a idibala.
- Ntope o a fitlwa mme Dikobe o tthagisa fa sekolo se latlhegetswe ka ntlha ya fa e ne e le ena yo a neng a dira tiro yotlhe ya sekolo ka mogokgo a sa itse sepe.
- Kwa ga Nkefi – o a bokolela ka a se na mogomotsi. O gopola Mafenya, fela o phepheulela mogopolo o kwa thoko ka a gakologelwa gore o nyetse.
- Mafenya le Dikobe ba tsere dikgang ka ga Nkefi ka ba makaletse diphetogo tse ba di bonang mo go ena ka ntlha ya go itira pitsa ya bojalwa.
- Ditshobotsi di fetogile ka ntlha ya go nwa bojalwa phetelela, mme se, se dira gore Dikobe le Mafenya ba mo je ditshego.

Tlotlofoko ya pono ya boraro

- *Go lekola – Go tlhola molwetse*
- *Bokolela – go lelela kwa godimo*
- *Phepheulela kwa thoko – kgapela kwa thoko/o a sutisa.*
- *Itira pitsa ya bojalwa – go nwa bojalwa go feta selekano.*

5.9 DITIRWANA TSA TERAMAKHUTSHWE: SEKOROPOLAPA

TIRWANA 5: POTSO YA TLHAMO

Go palelwa ga Nkefi go tsaya ditshwetso tse di maleba ka ga botshelo, go nnile le ditlamorago tse di sa jeseng diwelang mo botshelong jwa gagwe. Tshegetsisa tthagiso e, o ikaegile ka ditiragalo tsa teramakhutswe ya Sekoropolapa. Boleele jwa tlhamo e nne mafoko a a ka nnang 400–450. [25]

TIRWANA 6: DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

Buisa nopollo e e latelang, mme o arabe dipotso.

NOPOLO

(Mo phaposeng ya barutabana, Nkefi o ntse a tshwaya dibuka, go goroga Dikobe fa go ena.)

MMUI A: (O a tshagatshega) 'Yes ngwana!'

MMUI B: (O tsosa tlhogo, o a nyenya). O kile wa bona kae ngwana yo o kana ka nna? *(Ba a tshaga)* 5

MMUI A: Ke gopola malatsi a maloba. Malatsi a maloba kwa Heberone.

MMUI B: O ne o ntshaba. *(O a tshaga)*

MMUI A: Ee, ke ne ke go tshaba, fela o teng yo o sa go tshabeng. O teng yo o sa boneng boroko ka ntlha ya gago. Yo 'rato lwa gagwe le phophomang lefulo jaaka bojalwa bo bedisitswe ke mosadi tota. 10

MMUI B:	(O thikhitha tlhogo) Ditlontlokwane le dithamalakwane ga ke tsamaisane le tsona.	
MMUI A:	Mongwe o lela ka wena.	15
MMUI B:	Ke mang?	
MMUI A:	Ke Mafenya.	
MMUI B:	(O sosobanya sefatlhego) O se ka wa mpherekanya maikutlo. O mpolelela ka sekoropolapa seo. Selo seo, ke sa go iphimola dinao fela o be o se latlhela kwa.	
MMUI A:	Kgaityadiaka, o se ka wa bua jalo ka mothaka yoo, o itse gore le nna ke monna.	
MMUI B:	Mafenya ke mmoleletse mo matlhong gore ga se wa maemo a me. Nna ke na le madi a me ga ke tlhoke sepe. Ntatemogolo ke kgosi mo Lehurutshe. Ke na le ntlo ya me.	
MMUI A:	Tsotlhe tseo, kwa ntle ga lorato lwa mokapelo, ga se sepe.	

DIPOTSO TSA TIRWANA 6		
1	Naya maina a Mmui A le Mmui B.	(2)
2	Badiragatsi ba ba mo temaneng ba ne ba dira kwa kae?	(1)
3	Kgang ya sekoropolapa e amana jang le Mafenya?	(2)
4	Tlhagisa lebaka le le tlhakatlhakanyeditseng Ntope lelapa.	(2)
5	Naya dintlha di le PEDI tsa semelo sa ga Mafenya. Tshegetsatshe ntlha nngwe le nngwe ka lebaka.	(4)
6	Go siama ga ga mogatsa Ntope go tswela jang morero wa teramakhutshwe e?	(2)
7	Tlhagisa dintlha di le PEDI tse di tlhodileng bofetwa jwa ga Nkefi.	(2)
8	Maikutlo a gago ke afe tebang le Nkefi morago ga go buisa teramakhutshwe ya Sekoropolapa? Tshegetsatshe karabo ya gago ka lebaka.	(2)
9	A go siame gore Nkefi a etele Ntope kwa bookelong go feta mosadi wa gagwe? Tshegetsatshe karabo ya gago ka lebaka.	(2)
10	Go ya ka wena, o ne o ka gakolola jang batho go efoga se se diragaletseng Nkefi? Tshegetsatshe karabo ya gago ka lebaka.	(2)
11.	Fa o ne o le Dikobe, o ne o ka thusa jang tsala ya gago Mafenya? Tshegetsatshe karabo ya gago ka lebaka.	(2)
12	O ithutile eng go tswa mo go modiragatsi Mafenya?	(2)
		[25]

6. TSHEKATSHEKO YA TERAMAKHUTSHWE YA MOSADI KE WA ME

6.1 MAITSHETLEGO

Ditiragalo di simolola kwa ga Mmatšhatšhi, di tswelopele kwa ga Nkele mme di khutle kwa ga Raesebo. Ga go a umakiwa mafelo a malapa a a fitlhelwang kwa go ona mme gona paka e ditiragalo tsa teramakhutshwe e di diragalang mo go yona ke ya sešweng. Go na le mmagiseterata, kgolegelo, motšhara e bile mmagiseterata fa a se na go nyadisa, o neela banyalani setefikeiti sa lenyalo.

6.2 KAROLOGANYETSO YA BADIRAGATSI

Mogapatiro - Raesebo.

- Morago ga gore mogatse e bong Kgabele a tlhokafale ka ntlha ya go thulwa ke bese, o batla phitlho ya gagwe e tshwarelwa mo letikiring la bona.

Mokganatiro - Mmatšhatšhi.

- O batla go gapeletsa gore phitlho ya ga Kgabele e tshwarelwe kwa ga gagwe ka a tswetse madi a gagwe a inšorensense pelo. O itsetsepela mo ntlheng ya gore Kgabele ga a nyalwa ka lesire, ka jalo lenyalo la gagwe ga le ise le wediwe gore a ka bolokwa ke ba bogadi jwa gagwe.

Molotlhanyi -Monyana.

- O lotlhanya mmaagwe le ba bogadi jwa ga Kgabele ka go ya motlhaje le ena gore setopo sa ga Kgabele se tswelopele fa gaabo. Fa se se retela, o swetsa le mmaagwe gore ba tlhophele Kgabele lekase le le tlhotlhagodimo gore Raesebo a se salelwe ke madi a a kalo go tswa mo inšorenseng ya ga Kgabele.

Badiragatsi ba batlaleletsi -Motšhankane le Mosime.

- Motšhankane o bepile kgotlhang e e neng e ka nna teng magareng ga kgaityadiagwe, Mmatšhatšhi le ba bogadi jwa ga Kgabele. O lemositse Mmatšhatšhi gore ke phoso go gapeletsa setopo sa ga Kgabele go bolokwa ke bona ka a nyetswe, a na le kwa ga gagwe.
- Mosime o reteletswe ke go lemosa boRaesebo gore fa ba reka lekase le le tlhotlhagodimo ga ba ye go salelwa ke sepe mo mading a inšorensense.

6.3 ITSE BADIRAGATSI BA GAGO!

Modiragatsi	Semelo	Tshegetso
Raesebo	<ul style="list-style-type: none"> • O na le lerato la nnete. • O fetsa mogopolo gangwe. • O boitshwarelo. • O na le lerapo la mokwatla 	<ul style="list-style-type: none"> • O sweditse gore Kgabele a bolokelwe mo letikiring la gagwe ka a batla go mo direla phitlho ya maemo a a kwa godimo. • O lemosa boMmatšhatšhi gore ga a ka ke a fetola mogopolo, phitlho ya ga Kgabele e ile go tshwarelwa mo setsheng sa bona. • O itumelela boMonyana fa ba fetotse Megopolo mabapi le loso lwa ga Kgabele, a itumeletse gore ntwaga e age. • O emelela ntlha ya gagwe ya gore mosadi ke wa gagwe ka ditlankana tse di maleba.
Nkele	<ul style="list-style-type: none"> • O rata kagiso 	<ul style="list-style-type: none"> • Ga a ngangisane le boMmatšhatšhi. O bitsa Raesebo, mogatse Kgabele, go tla go athola kgang ya boMmatšhatšhi e e neng e le mabapi le setopo sa ngwetsi ya gagwe.
Mmatšhatšhi	<ul style="list-style-type: none"> • O megagaru. • O lefufa. • O tletse tomeletso 	<ul style="list-style-type: none"> • O batla madi a inšorensa ya ga Kgabele le mororo a itse gore o nyetswe. • O gapeleditse gore Raesebo a rekele mogatse lekase le le tlhotlhwagodimo ka madi a inšorensa, maikaelelo e le gore a se salelwe ke sepe, a lebetse gore o na le bana ba babedi. • O a fufega gore fa setopo sa ga Kgabele se ka bolokelwa kwa ga Raesebo, o ile go bona madi mme a aga ntlo ka madi a ngwana wa gagwe.
Monyana	<ul style="list-style-type: none"> • Ke leferefere. • O bofitlha. 	<ul style="list-style-type: none"> • O tlhotlheletsa mmaagwe go tatalala gore Kgabele a bolokelwe kwa gaabo ka a sa tswa ka lesire. • O gapeletsa gore Kgabele a tlhophelwe lekase le le tlhotlhwagodimo a ntse a itse

	<ul style="list-style-type: none"> • O tletse tomeletso 	<p>gore o dira jalo a na le maikaelelo a a bosula.</p> <ul style="list-style-type: none"> • O lemosa mmaagwe gore ba tshwanetse go rekela Kgabele lekase le le tlotlwagodimo gore Raesebo a sale ka madi a mannye a inšorensense.
Motšhankane	<ul style="list-style-type: none"> • O na le nnete. 	<ul style="list-style-type: none"> • O lemosa boMmatšhatšhi gore go phoso go gapeletsa go laola setopo sa ga Kgabele ka a ne a nyetswe e bile a na le kwa ga gagwe.

6.4 MORERO

Morero wa teramakhutshwe e ke bogagapa jo bo dirwang mo losong.

Bogagapa bo bo tlhagelela ka nako ya loso lwa ga Kgabele. Mmaagwe e bong Mmatšhatšhi le morwadie e leng Monyana, ba loga maano a gore Nkele le Raesebo ba se bone madi a inšorensense ya ga Kgabele, a bonwe ke bona.

6.5 MOLAETSA

- Motho ga a itsiwe e se naga.

6.6 MEFUTA YA KGOTLHANG

Kgotlhang ya maikutlo

Raesebo o bua a le esi ka ntlha ya tiragalo e e mo tthagetseng ya go latlhegelwa ke mosadi. O ipotsa dipotso tse di latelang:

- A o ya go nyala gape?
- Bana ba tlaa godisiwa ke mang?
- Goreng e le ena a diragaletsweng ke selo se se bosula se?

Kgotlhang fa gare ga badiragatsi

BoMmatšhatšhi le Monyana ba batla go gapeletsa gore phitlho ya ga Kgabele e tshwarelwe kwa gaabo, se se dira gore go nne le kgotlhang magareng ga Raesebo, Mmatšhatšhi le Monyana.

Kgotlhang fa gare ga modiragatsi le tikologo/loago/setso

BoMmatšhatšhi le Monyana ba batla go nna kgotlhang le ka mokgwa o Kgabele a nyetsweng ka ona. Ba itlhokomolosa gore Kgabele o ntshediwe bogadi, ka jalo o tshwanetse go fitlhelwa kwa letikiring la gagwe.

6.7 POLOTO

Tshimologo

- Kgabele o thulwa le go bolawa ke bese mo mosong a ya tirong.
- Mmatšhatšhi le Monyana ba ya kwa go Nkele, mmatsalaagwe Kgabele, go ya go mo itsise fa setopo sa ga Kgabele se tlaa tswela kwa gaabo.

Tharaano/Tlhakatlhakano /Thatafalo

- Mmatšhatšhi le Monyana ba goroga kwa ga Nkele go mo itsise tshwetso ya bona ka setopo sa ga Kgabele.
- Nkele o ba lemosa gore kgang e, e a mo palela.
- O bitsa mogatsa Kgabele e leng Raesebo go tla go utlwelela kgang e.

Setlhoa

- Raesebo ga a dumelane le boMmatšhatšhi, o ba bolelela fa mosadi e le wa gagwe.

Tharabololo

- Motšhankane o lemosa boMmatšhatšhi fa ba le phoso go batla go laola setopo sa ga Kgabele gonne o nyetswe, o fetotse sefane e bile o nna kwa ga gagwe.
- BoMmatšhatšhi ba fetola megopolo mabapi le setopo sa ga Kgabele.
- Ba itsise Nkele fa ba mo neela taolo ya setopo.
- Raesebo o lebogela kgang e.

Bokhutlo

- Lekase la ga Kgabele le a rekwa.
- Phitlho ya gagwe e tshwarelwa mo letikiring la gagwe.
- Raesebo o itumelela tsamaiso yotlhe

6.8 NTE RE GO ALELE PHATE KA GO SOBOKANYA DITIRAGALO TSA TERAMAKHUTSHWE E, PONO KA PONO, GO GO BOPELA SETSHWANTSHO.

Pono ya ntlha (*Kwa ga Mmatšhatšhi*)

- Mmatšhatšhi o bolelela balelapa fa tiro ya loso lwa ga Kgabele e ka se busetswe kwa morago.
- Monyana o ba gakolola gore ba ye go itsise Nkele fa setopo sa ga Kgabele se tlaa bolokelwa fa gaabo ka a sa tswa ka lesire mo lapeng.
- Nkele ga a dumelane le bona. O bitsa Raesebo go tla go utlwa kgang e. Raesebo o ba lemosa fa mosadi e le wa gagwe e bile phitlho ya gagwe e ile go tshwarelwa kwa letiriking la bona.
- Mmatšhatšhi o kopa kgakololo go tswa go kgaitsadiagwe, Motšhankane, mabapi le ntlha e.

- Motšhankane o ba lemosa fa ba dira phoso go batla setopo sa ga Kgabele ka a nyetswe, o dula kwa ga gagwe e bile o fetotse sefane.
- Morago ga kgakololo ya ga Motšhankane, ba ineela gore Kgabele a tswela kwa ga gagwe.

Pono ya bobedi (Kwa ga Mmatšhatšhi)

- Mmatšhatšhi o lemosa Monyana gore kgakololo ya ga Motšhankane e ba ntshitse madi a inšorense ya ga Kgabele ganong.
- Monyana o mo gakolola gore ba se ineele, ba tlhophe lekase le le tlhotlhagodimo fa ba motšhara ba re ba ye go tlhophe lekase, lebaka e le go lomeletsa Raesebo gore a salelwe ke madi a mannye go tswa mo inšorenseng ya ga Kgabele.
- Ba boela kwa go Nkele go mo itsise fa ba tsere tshwetso ya go mo rebolela setopo sa ga Kgabele.
- Raesebo le mmaagwe ba nesetsa mafoko a pula.
- Mosime, monna wa inšorense, o dira peelano le bona gore ka letsatsi le le latelang o tlaa tla go ba tsaya go ya kwa motšharing go ya go reka lekase la ga Kgabele.
- Ba dumelana gore Monyana o tlaa tsamaya le Raesebo go ya go rekela Kgabele lekase.
- Kwa motšharing boRaesebo ba feleletsa ba dumelana ka khasekete e e tlhotlhagodimo, e e tlhophilweng ke Monyana. Mosime o ile a e duelela.
- Mosime fa a se na go ba gorosa o boela gae. Mo tseleng o etile a ipotsa gore a go a tlhokagala gore go tswa mo mading a inšorense a e leng diranta di le dikete di le tlhano, go tsewe dikete di le nne le makgolo a le supa a diranta go reka lekase. O bona se e le tshenyo ya madi ka gonne go tshwanetse ga nna le madi a a bonalang go salela bana
-

Tlotlofoko ya pono ya bobedi

- *Go rebolela – Go letla*
-

Pono ya Boraro – (Kwa ga Raesebo)

- Tshenye, mogolwaagwe Kgabele, o goroga kwa losong. O bontshiwa setopo.
- Ka letsatsi la phitlho, Mosime ka e ne e le sebui, o tlhalosa fa ba le foo go diragatsa ditsholofetso tsa bona mabapi le dituelo.
- O tlhalosa fa ba utlwiwa botlhoko ke go bona Kgabele a tswa mo lelapeng la gagwe le le ntšhwa a ya kwa mabitleng.
- Raesebo mo pelong ya gagwe o ne a tsamaisa mogatse sentle e bile a itumeletse gore o tswetse fa lelapeng la gagwe.

6.9 DITIRWANA TSA TERAMAKHUTSHWE: MOSADI KE WA ME

TIRWANA YA 7: POTSO YA TLHAMO

Bohula le bopelotshetlha jwa go se kgotsofalele se re nang naso, gammogo le go eletsa dilo tsa ba bangwe di faposa batho mo go se se tshwanetseng go dirwa go ya ka setso kgotsa thulaganyo ya lelapa, mme ka ntlha ya se, dilo di tswa mo taolong. Tshegetsatsi tlhagiso e, o ikaegile ka ditiragalo tsa teramakhutshwe ya 'Mosadi ke wa me'. Boleele jwa tlhamo e nne mafoko a a ka nnang 400–450. [25]

TIRWANA YA 8: DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

Buisa nopollo e e latelang, mme o arabe dipotso.

MMUI A:	Ngwanaka, re paletswe. Madi a re dule mo dinaleng re a lebile.
MMUI B:	Ga re a palelwa. Re tshwanetse go senya madi a inšoreense Gore Nkele le morwaagwe ba se ka ba sala ka sepe.
MMUI A:	Re ka se ka ra kgona ka gore madi a ya go neelwa Raesebo. Raesebo o ya go nna mohumi. Beke e e tlang, o tlaa bo a emisitse ntlo ka madi a ngwanake
MMUI B:	O se ka wa tshwenyega mma. Batho ba inšoreense ba tlile gore re tlhophe lekase. Re tlaa tlhopha la madi a a kwa godimo Go tlaa bo go setse madinyana a se makae fela.
MMUI A:	Re tshwanetse go boela kwa ga Nkele Go mo itsise fa re fetotse mogopolo. Motlogolo wa me, o simolotse go dira mo ngwageng o o fetileng, Ke gona a simololang botshelo. O na le dikgwedi tse di sa feteng tlhano a le kwa setsheng sa gagwe. Motho yoo, o ne a na le maikaelelo. Ke la me leo.
MMUI B:	A re fodise dinao, re tlaa ya ka letlatlana. <i>(Go letlatlana, ba goroga kwa ga Nkele)</i> <i>(O bua a phutholotse mowa)</i>
MMUI A:	Mmaetsho re boile mo tseleng jaaka go twe motswagae ga a laele. Re bone go tlhokega thata go go latsa ka lefoko. Lefoko?
MMUI C:	Tswaya ka tsona. Re neela ngwana mo diatleng tsa lelapa le.
MMUI A:	Ke a leboga mma.
MMUI C:	Dikgogakgogano ga di batlege, di senya tiro, e senyege. Kutlwano ke maatla. <i>(O bitsa morwaagwe)</i> Ngwanaka. Mma!
MMUI B	Mmaago ke yono.
MMUI C:	A re o go neela taolo ya setopo sa ga mogatso. Bagolo ba me, ke a le leboga.
MMUI D:	Sa me selelo se tlaa fokotsega. Tsa me dikeledi, di tlaa phimoga. A me maikutlo a tlaa okobala. Mogatsaake, o tlaa tswela mo ntlong e e leng ya gagwe. Ntlo ya gagwe e ne e sa mo tlhabise kgala fa a tshela. Ga e kitla e mo tlhabisa kgala fa a tswela mo go yona fa a didimetse. <i>(Go tsena rre wa inšoreense)</i>

DIPOTSO TSA TIRWANA 8		
1.	Naya maina a MMUI A le MMUI C.	(2)
2.	Naya dintlha di le THARO tse di tlhodileng mmuisano o o fa godimo.	(3)
3.	Go fetola mogopolo ga Mmatšhatšhi go senola semelo sefe sa gagwe?	(2)
4.	Go dumela kgakololo ya ga Motšhankane ga Mmatšhatšhi go tswelensa jang morero wa teramakhutshwe e?	(2)
5.	Tlhalosa gore mmuisano wa ga Mmatšhatšhi le Monyana o nnile le ditlamorago dife.	(2)
6.	Go ka bo go diragetse eng ka morero wa teramakhutshwe e fa Raesebo a ka bo a dumetse gore Kgabele a fitlhelwe kwa gaabo?	(2)
7.	Monyana o na le seabe sefe mo go tsweletseng kgotlhang ya teramakhutshwe e?	(2)
8.	A Monyana le Mmatšhatšhi ba fitlhetse maikaelelo a bona mo go lomeletseng Raesebo go fitlha mogatse?	(2)
9.	Ke kgakololo efe e o neng o ka e neela Monyana mabapi le go sunyasunya nko mo morerong wa ga mogoloe?	(2)
10.	Fa o ne o le Raesebo, o ne o ka dira eng fa mmatsalaago a rata go go tseela tshwetso ya go boloka mosadi wa gago?	(2)
11.	Fa Nkele e ka bo e le mmaago, a o ne o ka mo itumelela? Tshegetsatsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
12.	Moterama o re ruta eng ka modiragatsi a tshwana le Nkele	(2)
		[25]

3 TSHEKATSHEKO YA TERAMAKHUTSHWE YA METLHOLO GA E FELE

7.1 MAITSHETLEGO

Terama e, e diragala mo pakeng ya sešwa le segompiano mo metsesetorong ya Porotiya, *White City* le Naledi e e nang le mebala, dijanaga, setofo le thelebišene. Bontsi ba ditiragalo tsa teramakhutshwe e e fa isong, di ikadile segolo kwa ga Ramoopampa, mo Porotiya. Fela di na le go sutasuta go se kae go ya kwa mafelokgang a mangwe.

Porotiya (Kwa ga Ramoopampa)

- Ke lefelokgang mo motsesetoropong wa Porotiya, kwa ga Ramoopampa, kwa ditiragalo tsa teramakhutshwe ya *Metlholo ga e fele* di thankgologang mo go lona.

White City (Kwa ga Mkhonto)

- Lefelokgang le Ramoopampa a isitseng Mkhonto kwa go lona morago ga go mo fitlhela mo segotlong sa gagwe a sa apara.

Perekwane (Kwa bookelong)

- Lefelokgang le Ramoopampa a isitseng Seponono teng, morago ga go longwa ke dintšwa tsa gagwe, fa a sena go di golola a ithaya a re o netefaditse gore ga go na batho bape go bapa le lebotana la gagwe.

Kwa Naledi

- Ke lefelokgang le Morwadi a boleletseng Ramoopampa gore o nna kwa go lona fa a sena go mo fitlhela a robotse mo segotlong sa gagwe.

Bagapatiro

Ramooopampa le Sara

- Badiragatsi ba babedi ba ke bagapatiro gonne ditiragalo tsa teramakhutshwe ya 'Metholo ga e fele' di simolola le go felela ka bona.

7.2 KAROLOGANYETSO YA BADIRAGATSI

Badiragatsi ba batlaleletsi

Konti le Mmauwane

- Ke batlaleletsi ka gore ba tlhagelela fela nakonyana fa ba ya go bega molato kwa ga Ramooopampa morago ga gore dintšwa tsa gagwe di lome Seponono.
- Seabe sa bona se felela fa Mmauwane le Ramooopampa ba boa kwa bookelong go tswa go isa Seponono.

Mokhonto le Mpho

- Ke batlaleletsi ka gore ba tlhagelela fela nakonyana e khutshwane fa Ramooopampa a isitse Mokhonto kwa ga gagwe morago ga gore a mo fitlhele mo segotlong sa gagwe a sa apara.

Pule le Seponono

- Badiragatsi ba, ba tlhagelela fela ka nakonyana e ba neng ba iphitlhile ka lebotana la kwa ga Ramooopampa, mme dintšwa tsa gagwe tsa feleletsa di lomile Seponono.

Manaila le Mphodi

- Ba tlhagelela bosigo fa Sara a phutha tse di batlwang go phuthwa mme a bona sejanaga se eme fa pele ga ntlo ya bona. Fa Ramooopampa a ya go tlhola gore ke bomang, a fitlhela e le Manaila le Mphodi.

Morwadi

- Ke motlaleletsi ka gore o tlhagelela fela nako e khutshwane fa Ramooopampa a mmetsa ka fenebelete morago ga go mo fitlhela a robetse mo segotlong sa gagwe.

7.3 ITSE BADIRAGATSI BA GAGO!

Modiragatsi	Semelo	Tshegetso
Ramooopampa	<ul style="list-style-type: none">• O botho	<ul style="list-style-type: none">• O botsa Konti le Manaila gore a ba direle eng fa dintšwa tsa gagwe di lomile Seponono.
	<ul style="list-style-type: none">• O boutlwelobotlhoko	<ul style="list-style-type: none">• O adima Mokhonto terekesutu le go mo isa gae.
	<ul style="list-style-type: none">• Ke segatlamelamasisi	<ul style="list-style-type: none">• Ga a boife go ya go kokota mo letlhabaphefong la

		sejanaga se eme fa pele ga ntlo ya gagwe.
Konti	<ul style="list-style-type: none"> • O botho 	<ul style="list-style-type: none"> • O kopa Ramoopampa gore a se ka a duelela ditshenyegelo ka gore o isitse Seponono bookelong.
Mokhonto	<ul style="list-style-type: none"> • O maaka. 	<ul style="list-style-type: none"> • A re o tshasetswe ke dinokwane go se jalo.
Manaila	<ul style="list-style-type: none"> • O lenyatso/makgakga 	<ul style="list-style-type: none"> • O emisa sejanaga le go iketla fa pele ga ntlo ya ga Ramoopampa.

7.4 MORERO

Ditiragalo tsa teramakhutshwe '*Metlholo ga e fele*', di ikaegile ka ditiro le mmuisano magareng ga badiragatsi Ramoopampa, Sara, Konti, Mmauwane, Mpho, Pule, Seponono, Mokhonto, Manaila, Mphodi le Morwadi go tihagisa dipolotwana tse di farologaneng tse di agelelang mo polotong e kgolo go senola morero wa gore, rure, mathata a ntlo e e mo sekhutlong, ga a fele.

7.5 MOLAETSA

Molaetsa o o ithutileng ona go tswa mo badiragatsing ba ba farologaneng mo teramakhutshweng ya *Metlholo ga e fele* ke o o latelang: Mathata kgotsa metlholo ya ntlo e e nang le sesireletsi sa lebotana e le mo sekhutlong ga a fele.

7.6 MEFUTA YA KGOTLHANG

Kgotlhang fa gare ga modiragatsi le tikologo

- Sara o na le kgotlhang le ntlo e e mo sekhutlong e e nang le lebotana, ka metlholo ya yona ga e fele.
- Morwadi o tshaba go tlola seporo, a tshaba go bolawa ke ditsotsi.

Kgotlhang fa gare ga badiragatsi

- Kgotlhang magareng ga Ramoopampa le batsadi ba ga Seponono morago ga gore dintšwa tsa gagwe di lome Seponono lerago.
- Kgotlhang fa gare ga Mpho le Mokhonto morago ga gore Mokhonto a fitlhelwe kwa ga Ramoopampa a sa apara.
- Kgotlhang fa gare ga Ramoopampa le Manaila, fa Manaila le Mphodi ba eme fa pele ga gagwe.
- Kgotlhang fa gare ga Ramoopampa le Morwadi morago ga gore a robale mo segotlong sa gagwe.

7.7 DIKGATO TSA KGOTLHANG

Dikgato tsa kgotlhang ga di bonagale gonne e le terama ya metlae.

SEGALO

Mmuisano magareng ga badiragatsi ke seikokotlelo se moterama a se dirisang go senola morero wa teramakhutshwe ya gagwe.

MAIKUTLO

Maikutlo ke sengwe se mmuisi a itemogelang sona mo teramakhutshweng. E ka nna maikutlo a lerato, lenyatso, kutlobotlhoko, boitumelo, kakgolo, tshotlo le a kgalefo.

7.8 NTE RE GO ALELE PHATE KA GO SOBOKANYA DITIRAGALO TSA TERAMAKHUTSHWE E, PONO KA PONO, GO GO BOPELA SETSHWANTSO.

Pono ya ntlha (Kwa ga Ramoopampa)

- Ditiragalo di thaologa ka Sontaga mo Porotiya kwa ga Ramoopampa, fa Sara a ngangisana le monna wa gagwe gore ba tshwanetse go fuduga ka ntlha ya mathata a ba itemogelang ona ka ntlo e e mo sekhutlong.
- Ramoopampa o bofolola dintšwa tsa gagwe morago ga go netefatsa gore ga go na ope ka fa morago ga lebotana.
- Dintšwa di loma Seponono yo Ramoopampa a sa lemogang gore ena le Pule ba ne ba ipatikile ka lebotana.
- Konti le Mmauwane ba tla go bega molato wa go longwa ke dintšwa ga ga Seponono le go kopa Ramoopampa go tsaya maikarabelo a ditshenyegelo.
- Ramoopampa o tsamaya le Mmauwane go isa Seponono kwa bookelong jwa Perekwane.
- Konti o fetsa ka gore Ramoopampa a se ka a duela ditshenyegelo ka a tswa go isa Seponono kwa bookelong jwa Perekwane e bile ngwana wa gagwe a mo swabisitse.

Tlotlofoko ya pono ya ntlha

- *Go sasanka masigo – go tsamaya thata masigo*
- *Ke ditau – ba bogale thata*
- *Fa letlatlana le tshwara- go nna maitsebowa/go nna lefifi*
- *Letsatsi le dikela – letsatsi le phirima*
- *Go tllhabisa kgala – go swabisa*
- *Go ja mokaragana – go itumela*
- *Go tllhapa diatla – go itlhoboga*
- *Go sela dibi – go ipatlisa selo se se seyona*

Pono ya bobedi (Kwa ga Ramoopampa)

- Ditiragalo di tswela letsatsi lengwe bosigo, mo Porotiya kwa ga Ramoopampa, fa a utlwa dintšwa di bogola.
- O fitlhela Mokhonto a sa apara mo segotlong sa gagwe, a kaya fa a tilhasetswe ke dinokwane tse di mo tseetseng madi le diaparo, metlholo e a simololang go e bona.
- Ramoopampa o naya Mokhonto terekesutu gore a ikatege le go mo isa gae kwa *White City*.

- Morago ga beke Ramoopampa o bona Mokhonto a tshwaragane ka matsogo le mosadi wa monna yo mongwe mo Porotiya.
- O lemoga fa Mokhonto a ne a mmolelela maaka fa a re o ne a tlasetswe ke dinokwane.

Tlotlofoko ya Pono ya bobedi

- *Go mo latlhela diatla - go sa mo thuse.*
- *Go swa pelo - go tseana/go tlhoka letswalo*
- *Go bua ka pelo - go se buele kwa ntle*
- *O le ntlhwa - o sa apara sepe*
- *Go tlhoma matlho - go lebelela thata*

Pono ya boraro (Kwa ga Ramoopampa)

- Ditiragalo tsa teramakhutshwe di felela kwa Porotiya kwa ga Ramoopampa fa Sara a tsweletse ka go phutha tse di phuthegang mo ntlong, fa a bona koloi e eme fa kgorong ya ntlo ya bona.
- Ramoopampa o ya go tlhola, mme o fitlhela Mphodi le Manaila ba iketlile e kete ba kwa legaeng la bona.
- O gakgamatswa ke gore ke eng ba sa ye go iketla kwa gaabo Mphodi ka go se kgakala, mme Manaila o tthalosa gore o tlotla mmaagwe Mphodi ka Mphodi a sa ntse a tsena sekolo, gape ba tshaba go ya kgakala ka ba tlaa bolawa ke batho.
- Se, se lemosa Ramoopampa ka mathata a ntlo e e mo sekhutlong a a kailweng ke mogatse, Sara.
- Morago ga dibeke tse pedi Manaila o boela kwa go Ramoopampa go mmolelela fa a mo leofetse, ena o na le motse, ke ka moo a se ka keng a tsena fela kwa gaabo Mphodi.
- Ramoopampa o lemoga fa kakanyo ya ga Sara ya go re ba fuduge e le maleba, fela o kaya gore e tshwanetse ya nna go fuduga ka go ithaopa e seng ka pateletso.
- Letsatsi lengwe ka Sontaga Sara a ntse a phepafatsa setupu, o bona motho a robetse mo segotlong sa bona e kete o sule, mme o itsise Ramoopampa.
- Ramoopampa o fitlhela e le Morwadi wa kwa Naledi, mme o mmetsa ka fenebelete ka a ne a bua makgakga a go re a ga a mmone gore o robetse.
- Morwadi o boelelela Ramoopampa gore o ne a tlile go nwa bojalwa mo Porotiya mme ka go tshaba go bolawa ke ditsotsi, a bona go le botoka gore a robale mo segotlong sa ga Ramoopampa.
- Teramakhutshwe e felela fa Ramoopampa a kgaogana le Morwadi morago ga go mo kgalemela gore a se ka a tlhola a robala fa ga gagwe.

Tlotlofoko ya pono boraro

- *Go betwa ke pelo – go tenega*
- *Go loma o fodisa – go dira ka go ikutswa*
- *Go tsenya moretlwa – go betsa/teketa/itaya*
- *Go tsena ka dinao tse pedi – go tsena mang le mang a bona*

7.9 DITIRWANA TSA TERAMAKHUTSHWE: METLHOLO GA E FELE

TIRWANA YA 9: POTSO YA TLHAMO

Teramakhutshwe ya '*Metlholo ga e fele*', e senola fa ruri metlholo e ne e sa fele mo ntlong e e fa sekhutlong le mo lelapeng la ga Ramoopampa. Tshegetsa tlhagiso e, o ikaegile ka ditiragalo tsa terama e. Boleele jwa tlhamo e nne mafoko a a ka nnang 400–450. **[25]**

TIRWANA YA 10: DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

Buisa nopollo e e latelang, mme o arabe dipotso.

Nopolo

PULE: SEPONONO	Ntšwa ke eo! (<i>Ba a tshaba. Ntšwa e loma Seponono mo maragong.</i>) (<i>O a goa</i>)
SARA: RAMOOPAMAPA:	Ijoo! E ntomile Go na le motho yo o gowang Mo tlogele, basetsana ba ba sasankang masigo ba, ga ba ithate. (<i>Ba tswelela ka go ja. Metsotswana pele ga ura ya borobedi, ke fa mongwe a kokota. O buela kwa tlase.</i>)
SARA: RAMOOPAMPA:	Ke mang masigo jaana? (<i>O bula lebatl</i>) Ahee, ke ka le thusa?

DIPOTSO TSA TIRWANA YA 10		
1	Ke mang yo o lomilweng ke ntšwa mo maragong, mme e mo lometse kwa ga mang?	(2)
2	Naya ditiragalo di le THARO tse di neng di direga gaufi le ntlo e e mo sekhutlong.	(3)
3	Rre Mokhonto o ne a itsege ka eng?	(2)
4	Ntsha maikutlo a gago mabapi le ntlo e e nang le lebota e bile e le mo sekhutlong.	(2)
5	Goreng Ramoopampa a sa bofolola dintšwa lwa ntlha fa a ne a tswetse kwa ntle nako e pula e neng e na?	(2)
6	Go romiwa ga ga Seponono go neile Pule tšhono ya go bona mokapelo. Tshegatsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
7	Semelo sa ga Konti se na le seabe sefe mo tswelatsong ya morero wa teramakhutshwe e?	(2)
8	Go reng Ramoopampa a ne a ganana le kakanyo ya ga Sara ya go fuduga?	(2)
9	Fa o bona, a Pule o rata Seponono? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka.	(2)
10	Fa o ne o le Seponono o na le bana ba bannye, a o ne o tla tswelela o ratana?	(2)
11.	Go ya ka wena, a tshwetso e e tserweng ke Konti ya go se duedise Ramoopampa e siame?	(2)
12	O ithutile eng ka moanelwa a tshwana le Mmauwane?	(2)
		[25]

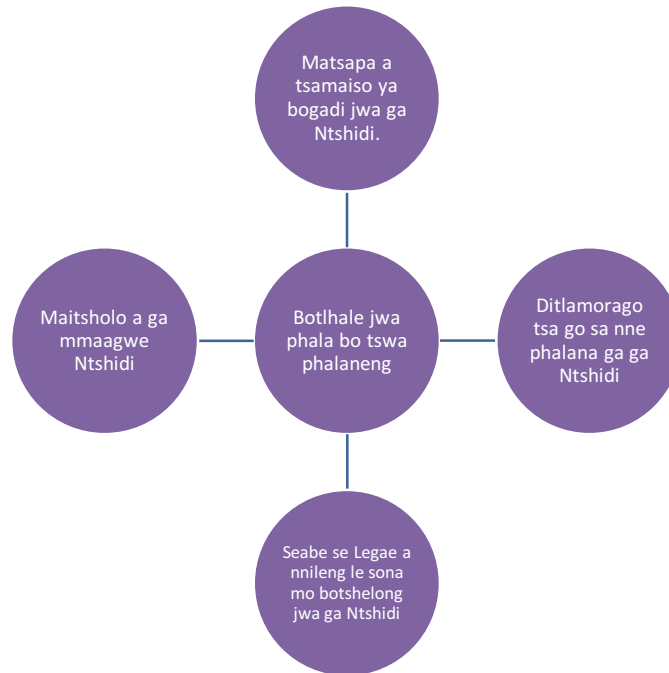
KGAOLO YA BONE

DIKAEDI TSA GO TSHWAYA DITIRWANA TSA DITERAMAKHUTSHWE TSA MATSAPA DI A TSAYA KAE: SS MOKUA

8.1 TERAMAKHUTSHWE: MATSAPA DI A TSAYA KAE?

TIRWANA 1: KAEDI YA GO TSHWAYA POTSO YA TLHAMO

Mmapa wa tlhaloganyo

- Ntshidi ga a ka a nna phalana mo batsading ba gagwe ka jalo matsapa a lelapa la ga Legae le neng le itemogela ona, a ne a feleletsa a bolaile rraagwe gammogo le ena. Setswana sa re ngwana wa mosetsana ke thaka ya ga mmaagwe, mme ga go a ka ga nna jalo ka Ntshidi.
- Mmaagwe o ne a okomela nkgo phetelela, mme a sa itse gore monna o tshwanetse go ja, go tlhatswetswa makgasana le go nna mo ntlong e e phepa. Ntshidi o ne a nna le bona, a bona dilo tse di diragala, mme ga a ka a gakolola mmaagwe le go nna kgatlanong le dilo tse a neng a di dira.
- Go le gantsi, bagolo gore ba tswe mo mekgweng ya bona e e sa yeng ka tsela, ba a bo ba tlhakilwe botlhale ke bana ba bona gore se ba se dirang ga se ye ka tsela, ka Setswana se re ngwana ntae ke go lae tlhogotshweu ga se molao.
- Ntshidi jaaka a ne a setse a le mo ngwageng wa gagwe wa boraro, o e bileng e le wa bofelo, kwa yunibesithing, go ne go se thona ya gore a lemose mmaagwe diphoso tse a neng a di direla Legae, motho yo o mo tlhokomelang thata.
- O bone boitumelo jo rraagwe a neng a le mo go jona fa dipholo tsa marematlou di phasaladiwa, mme a iphitlhela a falotse. Rraagwe ke ena wa ntlha yo o itsitseng gore morwadie o falotse ntswa le ena mong wa dipholo a ne a sa itse fa di dule, ka a ne a di lebeletse mo letsatsing le le latelang.
- Legae o ne a eme Ntshidi nokeng, a mo tsenya sekolo ka tshotlego, a dira a le esi ka mmaagwe a ne a tlhoka tiro. O ne a ka mpa a lala ka tlala fa fela Ntshidi a ne a ka nna le dilo tsa sekolo.
- O ne a boa a mo romela kwa yunibesithing a sa tlhajwe ke ditlhong go ipona a tsamaya fa thoko ga setlhako fela gore Ntshidi a ye sekolong. O ne a batla go

<p>mmona fela a tswelletse mo botshelong ka a itse gore ga go boswa jo bo gaisang thuto.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bana ba bona dilo tse di diragalang mo matshelong a batsadi ba bona. Se, se gakgamatsang ke gore a kemonokeng ya ga Legae ya go tloga a sa le monnye o ne a e tlovisa matlho, fa e re a le mo mmeleng gammogo le go tswa ga bogadi jwa gagwe a tlhoke go lemosa mmaagwe gore bogadi ga bo a tshwanelwa go amogelwa ke rraagwemogolo. • Ngwana fa a setse a tsena mo nyalong, o setse a godile, mme go na le dikgakololo tse a ka di dirang jaaka go lemosa mmaagwe gore ena le rraagwemogolo, ba ne ba sa dire, mme mo nakong yotlhe e, rraagwe ke ena yo o neng a rwele maikarabelo a go duelela dithuto tsa gagwe, ka jalo bogadi bo tshwanelwa ke go amogelwa ke ena kwa gaabo. • Fa a ya kwa phitlhong ya ga rraagwe, o kaile fa a sa itse gore o tsile go rekelwa ke mang purapura ka rraagwe a di tlotla le badimo, mme o paletswe ke go mo sireletsa le go boloka botshelo ba gagwe, fa a bona a sa tsewe ka tsela. • Ntshidi o tlhokofala jaana mo losong le a ka bong a le efogile ka ntlha ya go se nne mosola mo go neyeng batsadi ba gagwe dikgakololo. 	[25]
---	------

TIRWANA 2: KAEDI YA GO TSHWAYA DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

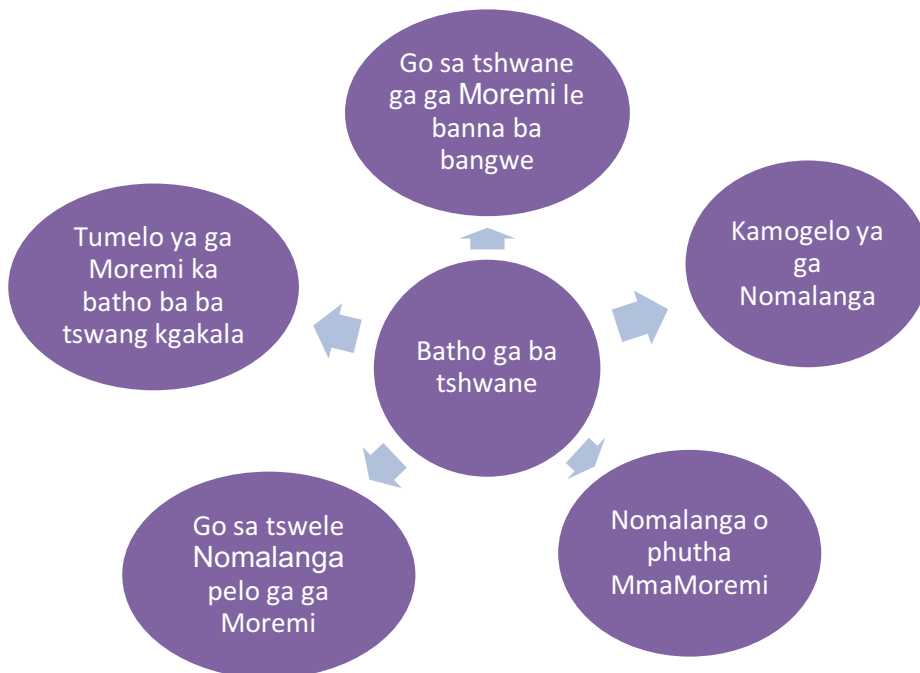
1.	Ntshidi ke ngwana wa ga Legae	(2)
2.	Nkitsing o ne a sa itse gore: Monna o a tlhatswetswa Monna o apeelwa dijo. Ntlo e a phepafadiwa.	(3)
3.	Ke sa go lemosa kgakololo gore ka dinako dingwe dilo ga di diragale jaaka go ne go solofetswe/Ga di tsamaye ka tsela e di tshwanetseng go tsamaya ka yona.	(2)
4.	A kutlobotlhoko ka rraagwe a sa bolo go mo ema nokeng mo dithutong tsa gagwe, mme jaanong fa a tlhokafetse ga a itse gore o tsile go rekelwa ke mang purapura.	(2)
5.	Ke motho yo o se nang nnete, yo o se nang ditebogo, gonne fa a bona Ntshidi a nyalwa, o bona fa Legae a sa tshwannwe ke bogadi ka e se rraagwe.	(2)
6.	Nnyaya - tshwetso e Legae a e tsereng (ya go ipolaya) ga e rarabolole mathata, ka ntlha ya gore ga go na motho yo o se nang mathata, go ipolaya go tlhola mathata a mantsi, gonne le batho ba o ba tlogelang, ba ipotsa dipotso di le dintsi tseo di tlhokang dikarabo. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko).	(2)
7.	Go tlhokafala ga ga Ntshidi go isa ditiragalo tsotlhe tsa terama kwa bokhutlong, mme Tlhapi o a itshola.	(2)
8.	Ee - Ntshidi o dumelane le mmaagwe gammogo le rraagwemogolo gore bogadi jwa gagwe bo tswele kwa Mmitolente. Nnyaya - go le gantsi mo setsong bana ga ba tsene dikgang tsa lenyalo ka di le masisi, mme ba tsaya fela se ba se bolelelwang. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko).	(2)
9.	Nnyaya - ga go a siama gonne ngwana a na le kwa gagabo kwa bogadi bo ka tswelang teng e seng kwa ga rraagwemogolo. Ga go a siama- gonne e le go lomeletsa, dinako tsotlhe fa ngwana a ntse a tsena sekolo kwa gaabo mmaagwe ba ne ba le kgakala, mme fa madi a tla ga a tshwanele motho yo o ntseng a eme ngwana nokeng, a tshwanela bona.	

	(Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko).	(2)
10.	Ee - go siame gonne setso se dirwa jalo/mo setsong sa Setswana kgomo e gapiwa le namane/ngwana ga a tlhaolwe, go le gantsi o a amogelwa mo setsong. Nnyaya - gonne gantsi ngwana yoo fa a gola o tlaa simolola go go tlhanogela fa a se na go itse gore ga o rraagwe, fela jaaka Ntshidi a ne a dumelana le kakanyo ya ga mmaagwe. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko).	(2)
11.	Ee - gore a tle a ithute ka diphoso tsa gagwe/a bone diphoso tsa gagwe. O ne a itewa ka ntlha ya diphosophoso tse a neng a di dira. Nnyaya - ga go ope yo o ka ratang fa o ka latlhegelwa ke monna le ngwana ka nako e le nngwe/Go utlwise botlhoko go feta selekanyo go latlhegelwa ke batho ba le babedi ka nako e le nngwe. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko).	(2)
12.	Go nna motho yo o tlhokang ditebogo ga go a siama/megagaru ga e busetse sepe/go nna le maikarabelo a bomme. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko)	(2) [25]

8.2 TERAMAKHUTSHWE: BATHO GA BA TSHWANE

TIRWANA 3: KAEDI YA GO TSHWAYA POTSO YA TLHAMO

Mmapa wa dikakanyo

- Ee, ditiragalo tsa teramakhutshwe, '*Batho ga ba tshwane*', di tsamaisana le setlhogo.
- Moremi o farologana le banna ba bantsi ka go thusa Nnaniki, mosadi wa gagwe go anega diaparo.
- Ga ba bantsi banna ba o fitlhelang ba thusa basadi ba bona ka go tlhatswa diaparo.
- Bangwe ba ka feleletsa ba re Moremi o apere jase kgotsa mosadi o mo itebagantse.
- Fela Moremi ga a ise dilo tse di ntseng jaana kwa tlhogong, o thusa mosadi wa gagwe ka boineelo le lerato.
- Se se mo farologanya le batho ba bangwe gore ka nnete batho ga ba tshwane.
- Moremi o tlhagisetsa mogatse ntlha ya gore ba tshwanetse go batlela mosadimogolo motho yo a ka nnang le ena.
- O tlhagisa kakanyo ya gore ba batle motho wa kwa kgakala ka gore balosika ba ba phuagantse fa ba ne ba ba kopile.
- Tiro ya mofuta o mo malapeng a mantsi go tlwaelegile e dirwa ke bana ba basetsana, fela kwa ga Moremi ke ena a e dirang.
- Se se supa gore ruri batho ga ba tshwane ka mo lebakeng le, e dirwa ke motho wa monna, Moremi.
- Fa mosadi wa ga Moremi a kaya gore batho ba kwa kgakala ba ka ba udubatsa ka go ba utswetsa dithoto, Moremi o mo tlhalosetsa gore batho ga ba tshwane.
- Fa *Nomalanga* a goroga le *Nobuhle*, o amogelwa ke Moremi e seng Nnaniki. Se se farologana le mo malapeng a mangwe moo *Nomalanga* a tshwanetseng ke go amogelwa ke mosadi wa lelapa, e seng monna.
- Ka jalo se se senola fa lelapa la ga Moremi le sa tshwane le malapa a mangwe, fa ruri batho ba sa tshwane.
- Moremi ga a ka a tswa pelo fa a bona *Nomalanga* jaaka o ka fitlhela go diragala mo gongwe.
- Se, se supa fa Moremi a sa tshwane le batho ba bangwe, a sa raelesege bonolo fa a bona lerama le le setlhana.
- *Nomalanga* o fetile a dira ka natla, a tlhokomela mosadimogolo bontle le go mo phutha. A dira go farologana le ngwana wa mmangwanaabo Moremi.
- Fa mosadimogolo a sena go tlhokafala, Moremi o bolelela *Nomalanga* gore o mmatletse tiro kwa mooking mongwe. *Nomalanga* o gana tiro eo le go bolelela mooki Matlhare gore baoki ga ba na tshwaro e ntle mo bathusing ba bona.
- Ga se batho ba bantsi ba ba ka buang nnete jaaka *Nomalanga* mo pele ga mooki Matlhare. Se se supa fa batho ba sa tshwane e le ruri.

[25]

TIRWANA 4: KAEDI YA GO TSHWAYA DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

1	Nnaniki.	(1)
2	O phuaganya mmaagwe Moremi gore ditiragalo tsa teramakhutshwe di tswelele pele ka go batla motho yo o ka mo tlhokomelang.	(2)
3	Ee - gonne Moremi o ne a tsaya <i>Nomalanga</i> jaaka ngwana wa mo lapeng, ga a ka a dira jaaka borre ba bangwe ba a tle ba dire ka go ikutswa nae.	(2)
4	Motho yo o lerato gonne o ne a thusa mosadi wa gagwe ka ditiro tsa fa gae. O ne a le kutlwelelo – o dumelane le mogatse go batlela mmaagwe mothusi.	(2)
5	Go isa kgotlhang kwa tharabololong ka gore go boela ga gagwe kwa gae go raya gore terama e a fela.	(2)
6	Go dira gore MmaMoremi a tlhoke motho yo o ka nnang le ena, mme se se pateletsa Moremi go mmatlela motho gore poloto ya teramakhutshwe e tswelele pele.	(4)
7	Ditiragalo tsa teramakhutshwe di ne di ya go phuthama ka gore go ne go sa ye go nna le ope yo o tlaa tlhokomelang mmaagwe Moremi go di tsweledisa pele go senola morero wa batho ga ba tshwane/Gongwe di ne di ka tsaya letlhakore le lengwe.	(2)
8	Ee - go le gantsi borre ga ba thuse bomme mo malapeng jaaka Moremi a thusa Nnaniki go anega dikhai. Moremi o ne a na le bokgaisadie, fela ke ena yo o neng a rwele maikarabelo a go batlela mmaagwe motlhokomedi ntswa mo matshelong a rona, se se dirwa ke bana ba basetsana. Nnyaya - Gompieno ga go na tiro ya monna kgotsa ya mosadi, botlhe ba a lekana. Ga go phoso gore Moremi a anege dikhai e bile go matshwanedi go batlela motsadi tlhokomelo e e mo lebaneng.	(4)
9	Ga se nnete jaaka mooki Matlhare a setse a kaile gore batho ga ba tshwane ka gore go na le baiki ba ba boulelang kgotsa ba dipelo tsa bona di salelang kwa morago fa ba dira bosigo, ka ntlha ya go tlhoka boikanyego ga banna ba bona, mme fela ga se bona botlhe.	(2)
10	Ee - ke ne ke ka e gana gonne go le bokete go dira o sa phuthologa, e bile o ne o direla modiredi yo o neng a go tshotse sentle jaaka Moremi. Nnyaya - ke ne ke ka se e gane gonne ke tlhoka madi e bile go supa boikanyego mo bathaping ba me gore ba ntseela matsapa, ba e mpatlela.	(2)
11	Ee - ke ne ke ka mo letlelela gonne o tlaa bo a ba thusa e bile motho yo a mmatlelang motho e le mmaagwe. Nnyaya - ke ne ke ka se mo letlelele gonne e le tiro ya bomme e bile Moremi a na le bokgaisadie ba ba ka tsayang maikarabelo ao.	(2)
12	Fa o dira tiro ka boineelo o a atlega/Direla batho se o batlang ba se go direla/Direla batho ba bangwe thuso gore le bona ba go tswa thuso ka moso. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
		[25]

8.3 TERAMAKHUTSHWE: SEKOROPOLAPA

TIRWANA 5: KAEDI YA GO TSHWAYA POTSO YA TLHAMO

Mmapa wa tlhaloganyo

- Nkefi o palelwa ke go tsaya ditshwetso tse di maleba ka go lebala fa a gola, mme nako e sa mo emela ka ntlha ya go jela monakaladi ruri.
- Mafenya o ipala mabala a kgaka mo go Nkefi, mme ena o gana go mo naya pelo ya gagwe gonne a re ga se wa maemo a gagwe. O dira se ka ntlha ya fa a lebeletse dikhumo tsotlhe tsa lefatshe tse a nang natso jaaka fa rraagwemogolo e le kgosi mo Lehurutshe, a sa tlhoke sepe gonne a na le madi le ntlo e e leng ya gagwe. Nkefi se a se lebalang ke gore tsotlhe tse a di kaileng ga se sepe kwa ntle ga lorato lwa mokapelo.
- O ne a lebetse gore mo botshelong go na le nako ya bonyana, nako ya bokgarebe le nako ya bogodi. Nako ya bogodi e felela e le ya botsofe. Fa nako ya botsofe e gorogile, e batla gore o bo o na le batho ba ba ka go tlhokomelang. Nako eo fa e gorogile, ditšhelete tse di tletseng mo ntlong di ka se go direle sepe. Go batlega lorato lwa motho lo lo bothitho go ka go gomotsa. Jaanong ena o tlaa gomodiwa ke mang ka a bitsa banna dikoropolapa ka ntlha ya dikhumo tse a nang natso?
- Ga twe mosadi fa a inama o a bo a ikantse motlokolo. Nkefi o gana go bulela Mafenya pelo ya gagwe jaana, gonne a rata Ntope e bong monna wa lelapa, mme a palelwa ke go ipatlela monna yo e leng wa gagwe nako e sa ntse e mo dumelela.
- O gogela Ntope ka dikhumo tse, tsa gagwe a sa lebelele gore ke nako ya go ipetlela botshelo jo e leng jwa gagwe ka se a se dirang ka go rata monna wa motho e le go lala mo mokgorong o sa tswalwa gonne Ntope e se wa gagwe. O palelwa ke go tsaya tšhono e a nang le yona ka nako e, gonne kamoso o tlaa lelela nako e a tshamekileng ka yona gonne e le lefetwa, mme a gopole le ena motho yo a neng a mmitsa sekoropolapa.

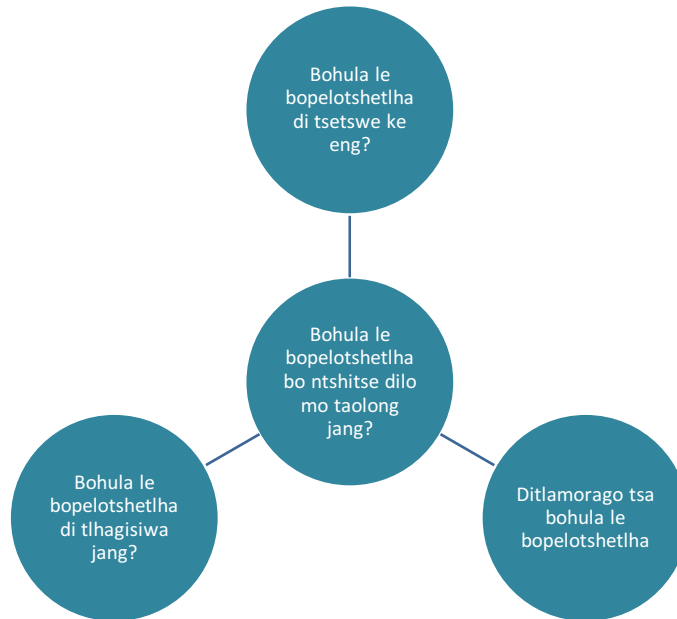
<ul style="list-style-type: none"> • O tlhakatlhakantse lelapa la ga Ntope, mme fela seno ga se a ka sa tsenya tlhalano magareng ga bona. Seno ke tshupo ya gore o ne a itshenyetsa nako ka monna wa lelapa ka ga a ka a tlogela mogatse. • O simolola go itharabologelwa morago ga gore Ntope a amege mo kotsing ya sejanaga. • O simolola go swa pelo gonne ga a ungwa sepe mo leratong la gagwe le Ntope ka e le gona a lemogang fa a itshenyeditse nako ka rralapa. Mafenya yo a neng a mo rata, mme ena a mmitsa sekoropolapa o setse a nyetse, mme ga a kitla a mo gadima. • Mo botsofeng jwa gagwe o iphitlhela a le esi go se monna ope yo o mmatlang ka bontle bo ile le phafana. 	[25]
--	-------------

TIRWANA 6: KAEDI YA GO TSHWAYA DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

1.	Dikobe le Nkefi	(2)
2.	Sekolo sengwe kwa Mafikeng/Mahikeng.	(1)
3.	Nkefi o bitsa Mafenya Sekoropolapa ka a ne a mo sotla gonne a ne a sa mmatle.	(2)
4.	Ntope o ne a nna kwa ga Nkefi a itlhokomositse lelapa la gagwe.	(2)
5.	O lerato - o ne a rata Nkefi ka pelo yotlhe ya gagwe le fa a ne a sa mo rate/o ne a rata Matlhodi. Ga a na nnete - ga a ka a bolelela mosadi gore ke ena yo o neng a bidiwa Sekoropolapa.	(4)
6.	Go siama ga ga mogatsa Ntope go dirile gore a tswelele go ratana le Nkefi.	(2)
7.	Nkefi o ne a ipela ka maruo a kwa gaabo/Rraagwemogolo ke Kgosi ya kwa Lefurutshe. O ganne motho yo o neng a mo rata e bile a batla go mo nyala. Go itshenyetsa nako ka go ratana le monna yo o nyetseng. O na le ntlo e e leng ya gagwe. (Di le PEDI fela).	(2)
8.	Kutlwelobothoko – ka Nkefi e le moipolai yo o sa lelelweng ka dilo a di itirile ka ntlha ya go gana monna yo o neng a batla go mo nyala, mme a ikanya monna wa lelapa. Tshakgalo – Nkefi o thubile lelapa la motho yo o siameng jaaka mosadi wa ga Ntope.	(2)
9.	Nnyaya – o ne a tshwanetse go naya mogatsa Ntope nako ya go lekola monna wa gagwe ka e ne e le nyatsi. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
10.	Ke ne ke ka ba gakolola go se ikanye balekane ba batho ba ba nyetseng/ Ke ne ke tlaa ba gakolola go se ikanye maruo a kwa gaabo, mme ba ipatelele balekane ba ba tlaa simololang botshelo nabo. Ke ne ke tlaa mo gakolola gore fa tshono ya lenyalo e tlile a e atlarele ka diatla tsoopedi. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
11.	Ke ne ke tlaa mo rotloetsa go ipatelele lekgarebe le lengwe, mme a tlogele Nkefi ka a sa mo rate.	(2)
12.	Ke ithutile gore fa motho a sa go rate o tswa mo go ena, mme botshelo bo tswelele pele/go tswa mo mothong fa a sa go rate. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2) [25]

8.4 TERAMAKHUTSHWE: MOSADI KE WA ME

TIRWANA 7: KAEDI YA GO TSHWAYA POTSO YA TLHAMO

- MmaTšhatšhi e bong mmaagwe Kgabele gammogo le mogolowe moswi e bong Monyana, ba tlhakatlhakanya dilo ka ntlha ya botswapelo jwa bona mo dilong tse di sa ba lebanang.
- Kgabele ke mosadi yo o tswetsweng ke bogadi le fa lenyalo la gagwe le ise le ketikiwe, fela dikgomo tsa gagwe tsona ba di amogetse tsothle. Se, se kaya fa e sa tlhole e le wa bona gonne ba jele dikgomo tsa bogadi jwa gagwe.
- O kopana le kotsi ya go thulwa ke bese a itsamaela fa thoko ga tsela. Dikgogakgogano magareng ga malapa a mabedi a, di tholwa ke madi a a tshwanetsweng go duelwa a inšorensense.
- MmaTšhatšhi le morwadie Monyana ba bona fa go le matshwanedi gore a bolokelwe mo lapeng la gaabo ka ba bona madi a tsile go ba tswa diatleng, mme Nkele mmatsalaagwe Kgabele o tsile go nna motho.
- Ka ntlha ya madi a a tshwanetsweng go duelwa a, MmaTšhatšhi le morwadie ba ya go itsise Nkele kgang ya gore Kgabele o tshwanelwa ke go bolokelwa kwa gaabo ka a ne a adimilwe, mme a sa tsewa semolao.
- Go na le kgogakgogano ya setopo, fela ka ntlha ya madi a inšorensense gonne Nkele o ne a ba itsise fa go se kgang e a ka e buang nabo gonne taolo e le ya ga Raesebo, mogatsa moswi.
- Bobedi jo, ga bo dumelane le dikakanyo tsa ga Nkele, gonne a kaya fa a se kitla a seka setopo ka a duetse bogadi jotlhe, e bile a sa ba kolote, ka jalo, setopo se le mo diatleng tsa gagwe.
- Megagaru ya ga Monyana le mmaagwe e dira gore ba fatlhwe ke nnete, mme ba ithamake ka gore moswi ga a tswa kwa lapeng ka lesira le bolomo, ntswa ba itse gore ka Setswana fa bogadi bo dule go kaiwa fa motho a nyetswe.
- Raesebo ena o ikaegile mo setsong sa gore mosadi ke wa gagwe ka a ntshitse bogadi, a tswa kwa ga Mmagiseterata gammogo le Kgabele, e bile ba na le setefikeite sa nyalo.
- Raesebo le mmaagwe ba fetsa ka gore Kgabele o tswela mo matikiring a ba ntseng ba nna mo go ona mo dikgweding tse tlhano tse di fetileng.

<ul style="list-style-type: none"> • MmaTšhatšhi o kopa kgakololo mo go kgaitšadie, mme o mo lemosa phoso e a e dirileng gonne moswi le fa a sa direlwa moletlo, fela o nna kwa ga gagwe e bile o fetotse sefane. • Morago ga kgakololo e, ba ipata ka matikiri a moswi a nnang mo go ona e le mooki ntswa kgankgolo e le madi a ba a tswelang pelo. • Fa Motšhankane a se na go tsamaya ba lemoga fa madi a ba dule dinaleng, mme ba ikaelela go a senya gore Nkele le morwae ba sale ba se na sepe. Ba ikaelela go tlhopha lekase le le tlhotlwagodimo gore babogadi le bona ba se ka ba bona madi ao. • Raesebo le mmaagwe ba itumelela kakanyo e kwa ntle ga go itse maikaelelo a bona. Monyana jaaka fa a ne a patile Raesebo go tlhopha lekase, o tlhopha khasekete ya dikete di le nne le masome a supang mo diketeng di le tlhano tsa madi a inšorensa. • Bopelotshethla jwa ga MmaTšhatšhi le morwadie bo ba lebatsa gore moswi o ne a nna mo matikiring, mme ba senya madi a a ka bong a thusa monna le bana ba gagwe ka ntlha ya go tswa pelo mo dilong tse di sa ba lebaganang. 	[25]
--	-------------

TIRWANA 8: KAEDI YA GO TSHWAYA DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

1.	A- Mmatšhatšhi. C - Raesebo.	(2)
2.	Kgabele o tlhokafetse, mme batsadi ba gagwe ba batla a fitlhelwe kwa gaabo ntswa a nyetswe. Raesebo o batla gore a fitlhelwe kwa setsheng sa bona gonne a mo nyetse. Maitlhomomagolo a go lwela setopo sa ga Kgabele ke ka ntlha ya fa ba kwa gaabo ba batla madi a inšorensa.	(3)
3.	Ke motho yo o bosula/setlhogo/pelomaswe.	(2)
4.	Go tswaledisa pele morero ka go letlelela dithulaganyo tsotlhe tsa phitlho go dirwa go senola gore ruri mosadi ke wa ga Raesebo.	(2)
5.	Mmatšhatšhi o ne a buisana le Monyana, mme ena a mo gakolola go dumelana le Raesebo gore Kgabele a bolokelwe kwa matikiring a bona ba tle ba dirise madi otlhe mo lekaseng.	(2)
6.	Ditiragalo tsa teramakhutshwe di ka bo di phutlhome/gongwe ditiragalo di ne di ka tsaya letlhakore le lengwe.	(2)
6.	O godisa kgotlhang ka go ema mmaagwe nokeng kgatthanong le Raesebo.	
7.	Ee - ba kgonne ka ba sentse madi a diinšorensa ka go reka lekase le le tlhotlwagodimo. Nnyaya - Raesebo o ne a kgona go fitlha mogatse kwa matikiring a gagwe.	(2)
8.	Ke ne ke tlaa mo eletsa gore a tlogele bagolo go rarabolola mathata a ba lebaneng le ona.	(2)
9.	Ke ne ke tla mo tlhalosetsa gore ke mosadi wa me ka ke mo nyetse ka dikgomo le fa re ise re nyale ka mosese o mosweu. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
10.	Ke ne ke tlaa mo itumelela gonne a na le nnete, mme a sa tseye letlhakore. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
11.	Mosekaphofu ya gaabo ga a tshabe go swa lentswe/Selo fa e le sa gago, o tlaa dira sengwe le sengwe go se fitlhelela. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
		[25]

8.5 TERAMAKHUTSHWE: METLHOLO GA E FELE

TIRWANA 9: KAEDI YA GO TSHWAYA POTSO YA TLHAMO

- Ee, ditiragalo tsa teramakhutshwe, 'Metlholo ga e fele', di senola fa e le ruri, metlholo e sa fele fa ntlong e e mo sekhutlong ya ga Ramoopampa, e bile bo ka se tsoge bo sele, e fedile ka gope fa go yona.
- Sara o ne a ngongorega mo go Ramoopampa gore lobotana le bojang jo botalana jo ba bo jetseng ka fa morago ga lona, bo gogela baratani, e bile ba setse ba tshaba go okomela ka fa morago ga lona ka ntlha ya metlholo e e sa feleng e e diragalang foo.
- Ba kaya fa bana ba bona ba bona dilo tse di sisimosang mmele le go tllhabisa ditlhong ka lebaka la metlholo e e diragalang ka fa morago ga lobotana.
- Ramoopampa o tswela kwa ntle go ya go bofolola dintšwa tsa gagwe tse di bogale, mme o retelelwa ke go di bofolola ka ntlha ya fa a fitlhetse baratani ka fa morago ga lobotana, se se senola gore ruri metlholo ga e na go fela ka fa morago ga lobotana lwa ntlo ya bona.
- Sara o bolelela Ramoopampa gore ga ba sa kgona go dira ditiro tsa bona ka phuthologo ka ntlha digaretene tse di tsamayang tse di kgabisang lobotana la bona, le go dira metlholo e e sa feleng teng.
- Konti o tla go bega molato kwa ga Ramoopampa gore dintšwa tsa gagwe di lomile Seponono, ngwana wa gagwe. Ramoopampa o a gakgamala ka gore go ne go sena ope fa a bofolola dintšwa tsa gagwe. Tshenolo ya metlholo e e sa feleng.
- Ramoopampa o utlwa dintšwa di bogola, mme o tswela kwa ntle go tlhola gore di bona eng. O gakgamadiwa ke go fitlhela monna a sa apara mo segotlong sa gagwe. O lemoga fa e le ruri metlholo e se kitla e fela mo ga gagwe.
- Ramoopampa o tsamaya le monna yo, Mkhonto, go mo isa kwa ga gagwe. Fa ba goroga, Mpho, mosadi wa ga Mkhonto, o gakgamalela go mmona a apere diaparo tse a sa di itseng. Sesupo sa metlholo e e sa feleng.
- Sara o bona sejanaga se eme fa pele ga ntlo ya bona, mme Ramoopampa o fitlhela e le Mphodi le Manaila. O ba bolelela gore ba se ke ba tlhola ba emisa fa pele ga ntlo ya gagwe. Se, se lemotsha fa metlholo e se kitla e fela fa ga gagwe.

- Mo mosong wa letsatsi lengwe, Sara o bona motho a robetse mo segotlong sa gagwe e kete o sule. Ramoopampa o mmetsa ka fenebelete, mme o ba bolelela gore ke Morwadi le gore o ne a tshaba go bolawa ke ditsotsi, ke ka moo a robetseng mo segotlong sa bona. Se, se supa fa ruri metlholo e sa fele. [25]

TIRWANA YA 10: KAEDI YA GO ARABA DIPOTSO TSE DIKHUTSHWANE

1	Seponono - kwa ga Ramoopampa.	(2)
2	<ul style="list-style-type: none"> • Ntšwa e ne ya loma Seponono. • Manaila o ne a nna le Mphodi mo koloing fa pele ga ntlo ya Ramoopampa. • O ne a fitlhela motho a robetse mo segotlong sa gagwe e kete o sule. 	(3)
3	Go tsamaya bosigo le go ratana le basadi ba banna ba bangwe.	(2)
4	Ga e na boikhutso – Batho ba rata go iphitlha mo leboteng la teng/batho ba ka latlhela matlakala gaufi le ntlo ya gago/e ka fetoga boiphitlho jwa baratani. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
5	O ne a bone batho ba le babedi ba eme gaufi le ntlo ya gagwe ba nelwa ke pula.	(2)
6	Ee, gonne fa mokapelo a boa kwa a neng a romilwe gona, ba ne ba kopana.	(2)
7	Konti ke motho wa batho ka gore morago ga go lemoga fa morwadie a ne a le phoso, o ne a raya Ramoopampa a se ka a duela ditshenyegelo tsa ngwana wa gagwe tsa go longwa ke ntšwa.	(2)
8	Botshelo jwa kwa teng bo farologana thata le ba ka mo lekeisheneng	(2)
9	Nnyaya – o ne a mo dirisa fela, a intsha bodutu.	(2)
10	Nnyaya – Gonne go na le kgonagalo ya gore a ka ima gape, mme lekau la tshaba. Ee – Gongwe yo, a ka nyala, a aga motse a tlhokomela le bana.	(2)
11	Ee – E siame gonne o ne a leka go bontsha baagisani gore ke ngwana wa gagwe a leng phoso. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2)
12	Ke mmangwana o tshwara thipa ka fa bogaleng. (Dikarabo tsa batlhatlhojwa tse di nepagetseng di elwe tlhoko.)	(2) [25]

KAROLO YA B LE C: RUBORIKI YA TLHATLHOBO YA DITLHAMO TSA DIKWALO: PADI LE TERAMA [25 MADUO]

Ditlhokego	Phitlhelelo ka dinaledi	Phitlhelelo ka matsetseleko	Phitlhelelo ka tekano	Phitlhelelo e e tlhaelang	Ga a fitlhelela
DITENG	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
<p>Thanolo ya setlhogo Ngangisano e e tseneletseng, katlholo le go tthaloganya setlhangwa</p> <p>15 MADUO</p>	<p>-Tsibogelo ka dinaledi: 14–15</p> <p>-Tsibogelo e e manontlhotlho: 12–13</p> <p>-Thanolo e e tseneletseng ya setlhogo</p> <p>-Motseletsele o o itumedisang wa dintlha tsa ngangisano, di tshegediwa ka botlalo go tswa mo dikwalong</p> <p>-Go tthaloganya mofutakwalo le setlhangwa go go manontlhotlho</p>	<p>-O bontsha go tthaloganya, gape o ranotse setlhogo sentle</p> <p>-Tsibogelo e e lekalekanang ya dintlha</p> <p>-Dintlha tse di utlwalang tsa ngangisano, fela ga se tsotlhe tse di tshegeditsweng jaaka go ne go tshwanetse</p> <p>-Go tthaloganya mofutakwalo le setlhangwa go a bonala</p>	<p>-Thanolo ya setlhogo e e mo magareng, ga se diponagalo tsotlhe tse di tthagisitsweng ka botlalo</p> <p>-Go na le dintlha dingwe tse dintle tse di tshegetsang setlhogo</p> <p>-Dintlha dingwe tsa dingangisano di tshegeditswe, mme fela bosupi ga bo dumelesege ka metlha</p> <p>-Tthalogantse bontlhabongwe jwa mofutakwalo le setlhangwa</p>	<p>-Thanolo e e tlhaelang ya setlhogo, ga go na le diponagalo dipe tse di tthagisitsweng ka botlalo</p> <p>-Go dintlha di le mmalwa tse di tshegetsang setlhogo</p> <p>-Dintlha tsa ngangisano tse di maleba di dinnye thata</p> <p>-Go tthaloganya mofutakwalo le setlhangwa go gonnye thata</p>	<p>-Setlhogo ga se tthalogangwe</p> <p>-Maiteko a a bokoa a go araba potso</p> <p>-Dintlha tsa ngangisano ga di dumelesege</p> <p>-Morutwana ga a kgona go tthaloganya mofutakwalo kgotsa setlhangwa</p>

KAGEGO LE PUO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
<p>Popego, kelelo e e tihaloganyegang le tlhagiso</p> <p>Puo, segalo le setaele tse di dirisitsweng mo tlhamong</p> <p>10 MADUO</p>	<p>-Popego e e lomaganeng</p> <p>-Matseno le bokhutlo di manontlhotlho</p> <p>-Dintlha tsa ngangisano di agegile sentle</p> <p>-Puo, segalo le setaele di supa kgolo, di a kgatlhisa, di nepagetse</p>	<p>-Kagego e e tlhamaletseng le kelelo e e utlwalang ya ngangisano</p> <p>-Matseno, bokhutlo le ditemana dingwe di rulagantswe sentle ka tomagano</p> <p>- Kelelo e e utlwalang ya ngangisano</p> <p>-Bogolo puo, segalo le setaele di nepagetse</p>	<p>-Go na le bosupi jwa kagego</p> <p>-E a tihaloganyega le go lomagana fela e na le diphoso</p> <p>-Diphoso di le mmalwa tsa puo, segalo le setaele tse di nepagetseng go le go ntsi</p> <p>-Bontsi jwa ditema di nepagetse</p>	<p>-Popego e supa thulaganyo e e fosagetseng</p> <p>-Dintlha tsa ngangisano ga di a rulaganngwa sentle</p> <p>-Diphoso tsa puo di a bonala</p> <p>-Segalo le setaele tse di seng maleba</p> <p>-Ditemana di fosagetse</p>	<p>-Go tlhokagala ga kagego go kgoreletsa kelelo ya ngangisano</p> <p>-Diphoso tsa puo le setaele se se fosagetseng di tlhola setlhangwa se se sa atlegang</p> <p>-Segalo le setaele tse di seng maleba</p>
SEELO SA MADUO	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Kaedi e ya go ithuta terama e rulagantswe ke maloko a a latelang:

Botsang Patricia Lekome

Phala Christopher Mooa

Itumeleng Brodrick Moloko

The Mind the Gap study guide series

This publication is not for sale.

© Copyright Department of Basic Education
www.education.gov.za

Call Centre 0800 202 993

Setswana HL Mind the Gap (Kaedi ya go ithuta terama ya matsapa di a tsaya kae?) **ISBN 978-1-4315-3392-3**

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA